

نقد دیدگاه مشهور «رجفة» در فتنه شام قبل از ظهور

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۱۰/۰۶

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۴/۱۸

مصطفی امیری^۱
مهدی غلامعلی^۲

چکیده

مسأله اصلی پژوهش حاضر، تبیین و تحلیل «رجفة الشام» قبل از ظهور است. در صحنه تحولات فتنه شام قبل از ظهور، دو واژه «رجفة» و «خسف» به عنوان نشانه‌های کلیدی و سرنوشت‌ساز در حوادث قبل از تسلط سفیانی (اولین نشانه حتمی ظهور) بر دمشق سوریه بیان شده است؛ اگرچه درباره مصداق و معنای خسف، اتفاق نظر وجود دارد و به فرورفتن زمین در منطقه حرستا و جابیه دمشق تعبیر شده است لکن درباره معنا و مصداق رجفة الشام، اختلاف نظر فراوان بوده و کماکان مبهم است. اهمیت فراوان «رجفة الشام» به عنوان «اولین» حادثه از سلسله حوادث منتهی به حاکمیت سفیانی مورد حمایت غربی‌ها بر دمشق سوریه قبل از ظهور، محل نزاع و گفتگوی علمی بین صاحب‌نظران و کارشناسان مهدویت قرار گرفته است. در این نوشتار، سه تفسیر در معنای «رجفة الشام»، یعنی: ۱. حادثه زمینی (زلزله)، ۲. حادثه آسمانی (حمله با سلاح مرگبار اتمی و قتل بیش از صد هزار نفر)، ۳. جنگ در منطقه شام بیان گردیده و در پایان با توجه به کتب لغت، احادیث هم‌خانواده و قرائن دیگر، معنای سوم اخذ گردید. بنابراین، وقوع زلزله بسیار بزرگ در مقیاس وسیع (احتمال اول) و نیز حمله با سلاح غیرمتعارف و مرگبار اتمی (احتمال دوم) قبل از ظهور در منطقه شام که در آن واحد منجر به کشته شدن صد هزار نفر شود، منتفی است و رجفة الشام به معنای جنگ بین دو جبهه نظامی مخالف هم است که در ضمن «فتنه شام»، منجر به قتل فراوان انسان‌ها نیز خواهد شد. در این نوشتار از منابع اسنادی - کتابخانه‌ای استفاده شده و

۱. دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث (نویسنده مسئول) (mostafaamiri1361@gmail.com).

۲. استادیار دانشگاه قرآن و حدیث (mahdigh53@gmail.com).

در چارچوب روش توصیفی - تحلیلی به رشته تحریر درآمده است.
کلیدواژه‌ها: امام مهدی علیه السلام، نشانه ظهور، فتنه شام، سوریه، رجه، رجة الشام قبل
 از ظهور

۱. اشاره

در زمره حوادث قبل از ظهور امام مهدی علیه السلام در احادیث شیعه و اهل سنت از کثرت زلزله^۱ و نیز وقوع خسف^۲ در نقاط مختلف زمین، سخن به میان آمده است که در این میان، مهم‌ترین آن‌ها خسف جابیه و خسف حرستای دمشق در سوریه،^۳ خسف بغداد در عراق،^۴ خسف بیداء بین مکه و مدینه در عربستان^۵ است. لازم به ذکر است، خسف بیداء به عنوان «علائم حتمی» در سال ظهور و قیام امام عصر علیه السلام به وقوع خواهد پیوست،^۶ لکن سایر خسف‌ها، «قبل از ظهور» رخ می‌دهند.

در این نوشتار، سخن از معمای پررمز و راز «رجة الشام» در صحنه تحولات فتنه شام خواهد بود. از دیدگاه مشهور، رجة الشام بر وقوع زلزله بسیار بزرگ و ویرانگر در منطقه شام قبل از ظهور با بیش از صد هزار کشته، تطبیق شده است.^۷ بنابراین طبق این دیدگاه، دو حادثه طبیعی، یعنی رجه (زلزله) و خسف (فرورفتن زمین) در منطقه شام قبل از ظهور رخ خواهد داد. در ادامه نظریه انطباق رجه بر زلزله به تفصیل مورد مناقشه و خدشه

۱. یُخْرِجُ عِنْدَ كَثْرَةِ اخْتِلَافِ النَّاسِ وَ زَلَّازِلِ (الغیبة للحجه، ص ۱۷۸؛ دلائل الامامة، ص ۴۷۱؛ بحار الانوار، ج ۵۱، ص ۷۴ و ۸۱ و ۹۲؛ مسند ابن حنبل، ج ۴، ص ۱۰۴؛ العرف الوردی، ص ۸۲). فی سَنَةِ كَثِيرَةِ الزَّلَازِلِ وَ الْبُؤَدِ (الملاحم و الفتن، ص ۲۸۴).

۲. حَسْفٌ بِالْمَشْرِقِ وَ حَسْفٌ بِالْمَغْرِبِ وَ حَسْفٌ بِجَزِيرَةِ الْعَرَبِ (كمال الدين، ج ۱، ص ۲۵).

۳. حَسْفٌ قَرْيَةٍ مِنْ دِمَشْقَ يُقَالُ لَهَا حَرَسْتَا، فَإِذَا كَانَ ذَلِكَ خَرَجَ ابْنُ أَكْلَةَ الْأَكْبَادِ... حَتَّى يَسْتَوِيَ عَلَى مِنْبَرِ دِمَشْقَ (الغیبة، ص ۳۰۵؛ الغیبة للحجه، ص ۴۶۱؛ بحار الانوار، ج ۵۲، ص ۲۱۶ و ۲۵۳). وَ تُحَسَفُ قَرْيَةٌ مِنْ قُرَى الشَّامِ تُسَمَّى الْجَابِيَةَ وَ تَسْقُطُ طَائِفَةٌ مِنْ مَسْجِدِ دِمَشْقَ الْأَيْمَنِ... ثُمَّ يَخْتَلِفُونَ عِنْدَ ذَلِكَ عَلَى ثَلَاثِ زَوَائِدِ زَايَةِ الْأَصْهَبِ وَ زَايَةِ الْأَبْقَعِ وَ زَايَةِ الشُّتَيْانِي (الغیبة، ص ۲۷۹؛ الاختصاص، ص ۲۵۵؛ الغیبة للحجه، ص ۴۴۲؛ التفسیر، ج ۱، ص ۶۴؛ بحار الانوار، ج ۵۲، ص ۲۳۷).

۴. وَ حَسْفٍ بِبَغْدَادَ... (الارشاد، ج ۲، ص ۳۷۸؛ بحار الانوار، ج ۵۲، ص ۲۲۲).

۵. وَ يَبْعَثُ بَعْثًا إِلَى الْمَدِينَةِ... وَ يَخْرِجُ الْمَهْدِيُّ مِنْهَا... حَتَّى يَقْدَمَ مَكَّةَ وَ يَقْبَلُ الْجَيْشُ حَتَّى إِذَا نَزَلُوا الْبَيْدَاءَ... حُسْفٍ بِهِم (التفسیر، ج ۱، ص ۶۵؛ بحار الانوار، ج ۵۲، ص ۲۲۳).

۶. قَبْلَ قِيَامِ الْقَائِمِ خَمْسُ عِلَامَاتٍ مَخْتُومَاتٍ... وَ الْحَسْفُ بِالْبَيْدَاءِ (كمال الدين، ج ۲، ص ۶۵۰).

۷. عصر الظهور، ص ۷۸؛ المعجم الموضوعی لاحادیث الامام المهدی، ص ۴۴۶؛ يوم الخلاص، ص ۵۳۶؛ عصر الظهور، ص ۱۰۶؛ دانش نامه امام مهدی، ج ۷، ص ۳۱۵.

قرار خواهد گرفت.

۱-۱. پیشینه پژوهش، چرایی اهمیت و ضرورت بحث از «رجفة الشام»

در صحنه تحولات فتنه شام^۱ قبل از ظهور، دو واژه «رجفة» و «خسف» به عنوان نشانه‌های کلیدی و سرنوشت‌ساز در حوادث قبل از خروج سفیانی بیان شده است؛ اگرچه درباره مصداق و معنای «خسف» اتفاق نظر وجود دارد و به فرورفتن زمین در محور حرستا^۲ - جایبه^۳ تعبیر شده است که موجب تخریب بخش‌هایی از مسجد دمشق نیز خواهد شد^۴ که وقوع مجموع این حوادث در سوریه حاکی از نزدیک بودن خروج سفیانی و تسلط وی بر دمشق به عنوان حاکم آینده منطقه شام خواهد بود.^۵

لکن درباره معنا و مصداق «رجفة الشام»، اختلاف نظر فراوان بوده و کماکان مبهم است. رجفة الشام به عنوان «اولین» حادثه از سلسله حوادث منتهی به خروج سفیانی در منطقه شام و حاکمیت وی بر دمشق قبل از ظهور،^۶ محل نزاع و گفتگوی علمی بین صاحب نظران و کارشناسان مهدویت قرار گرفته است.

هرگونه اتخاذ مبنا در معنای «رجفة الشام» بر تحلیل و بررسی نشانه‌های بعدی حوادث

۱. لَا يَظْهَرُ الْقَائِمُ حَتَّى يَسْمَلَ النَّاسَ بِالشَّامِ فِتْنَةً يَظْلُبُونَ الْمَخْرَجَ مِنْهَا فَلَا يَجِدُونَهُ (الغيبة، ص ۲۷۹؛ اثبات الهداة، ج ۵، ص ۳۶۸). تَكُونُ بِالشَّامِ فِتْنَةً كُلَّمَا سَكَنَتْ مِنْ جَانِبٍ طَمَتْ مِنْ جَانِبٍ (عقد الدرر في اخبار المنتظر، ص ۷۵). فِتْنَةٌ مِنْ بَطْنِ الشَّامِ (المستدرک علی الصحیحین، ج ۴، ص ۵۱۵).

۲. لا يخرج المهدي حتى يخسف بقرية في الغوطة تسمى حرستا (الملاحم، ص ۱۳۴؛ العرف الوردی فی اخبار المهدي، ص ۱۷۰؛ القول المختصر فی علامات المهدي المنتظر، ص ۸۵؛ معجم احاديث الامام المهدي، ج ۲، ص ۲۴۶).

۳. وَخُسْفٌ قَرْيَةٌ مِنْ قَرْيِ الشَّامِ تُسَمَّى الْجَابِيَّةَ وَتَسْقُطُ طَائِفَةٌ مِنْ مَسْجِدِ دِمَشْقِ الْأَيْمَنِ (الغيبة، ص ۲۷۹؛ الاختصاص، ص ۲۵۵؛ الغيبة للحجه، ص ۴۴۲؛ التفسير، ج ۱، ص ۶۴؛ بحار الانوار، ج ۵۲، ص ۲۳۷).

۴. خسف بقرية بدمشق وسقط طائفة من غربي مسجدها، رفع بالشام ثلاث رايات: الأبقع والأصهب والسفياي (الفتن، ص ۱۹۵؛ معجم احاديث الامام المهدي، ج ۲، ص ۱۰۷). وَتَسْقُطُ طَائِفَةٌ مِنْ مَسْجِدِ دِمَشْقِ الْأَيْمَنِ... ثُمَّ يَخْتَلِفُونَ عِنْدَ ذَلِكَ عَلَى ثَلَاثِ رَايَاتٍ رَايَةَ الْأَصْهَبِ وَرَايَةَ الْأَبْقَعِ وَرَايَةَ السُّفْيَانِي (الغيبة، ص ۲۷۹؛ الاختصاص، ص ۲۵۵؛ الغيبة للحجه، ص ۴۴۲؛ التفسير، ج ۱، ص ۶۴؛ بحار الانوار، ج ۵۲، ص ۲۳۷).

۵. رجفت الأرض فانعر غربى مسجدها ويخسف بقرية يقال لها حرستا، ثم يخرج عند ذلك السفياي (عقد الدرر في اخبار المنتظر، ص ۸۴؛ معجم احاديث الامام المهدي، ج ۲، ص ۲۴۵). إِذَا اخْتَلَفَ الرُّمَحَانُ بِالشَّامِ... فَإِذَا كَانَ ذَلِكَ فَأَنْظَرُوا خُسْفَ قَرْيَةٍ مِنْ دِمَشْقٍ يُقَالُ لَهَا حَرَسْتَا فَإِذَا كَانَ ذَلِكَ خَرَجَ ابْنُ أَكَلَةَ الْأَكْبَادِ... حَتَّى يَسْتَوِيَ عَلَى مِنْبَرِ دِمَشْقِ (الغيبة، ص ۳۰۵؛ الغيبة للحجه، ص ۴۶۱؛ بحار الانوار، ج ۵۲، ص ۲۱۶ و ۲۵۳).

۶. إِذَا اخْتَلَفَ الرُّمَحَانُ بِالشَّامِ... رَجْفَةٌ تَكُونُ بِالشَّامِ... خَرَجَ ابْنُ أَكَلَةَ الْأَكْبَادِ... فَأَنْظَرُوا خُرُوجَ الْمُهْدِيِّ (الغيبة، ص ۳۰۵؛ الغيبة للحجه، ص ۴۶۱؛ بحار الانوار، ج ۵۲، ص ۲۱۶ و ۲۵۳).

منطقه شام نیز سایه خواهد افکند و اگر بتوان به تفسیر واقعی رجفة الشام دست یافت، آنگاه تشخیص «ترتیب حوادث منطقه شام» قبل از خروج سفیانی نیز تا حدودی روشن خواهد شد؛ زیرا رواج استعمال معنای زلزله برای رجفه در دوران معاصر، سبب گردیده تا معانی دیگر و اصلی رجفه مورد غفلت واقع شود؛ در حالی که با مروری بر کتب مهدوی، معنای رجفه الشام تنها در چند دهه اخیر در معنای زلزله استعمال شده است.^۱

چه بسا واژه‌های بسیاری که بر اثر کثرت استعمال به نظر می‌رسد که نیازی به دقت در معنای آن نیست؛ در حالی که بررسی‌های دقیق لغوی می‌تواند افق‌هایی از مباحث مهدویت را روشن نماید و به نگرشی متفاوت از آنچه که به اشتباه در اذهان شکل گرفته، منجر گردد.^۲ واژه «رجفة الشام»، از جمله آن خواهد بود که شایسته است مورد بازنگری قرار گیرد؛ زیرا همان‌طور که بیان گردید، رجفة الشام «اولین» مرحله از سلسله حوادث منطقه شام است که به اولین نشانه حتمی ظهور (خروج سفیانی) منتهی خواهد شد. (لازم به ذکر است سفیانی، اسم رمز حاکم موقت منطقه شام مورد حمایت غربی‌ها در عصر ظهور برای بازه زمانی کمتر از دو سال است^۳ که علاوه بر تسلط بر سوریه، به عراق حمله نظامی می‌کند و سپس برای مقابله با قیام امام مهدی در مکه، لشکر نظامی به عربستان نیز اعزام خواهد کرد).^۴

از این رو، هرگونه اتخاذ مبنا در فهم معنای «رجفة الشام» بر تحلیل و فهم «نشانه‌های بعدی» حوادث منطقه شام و سوریه قبل از ظهور نیز سایه خواهد افکند. حال اگر همگان، منتظر زلزله ویران‌گری با تعداد کشته‌های بیش از صد هزار در منطقه شام باشند و در تشخیص خویش به خطا رفته باشند، شناخت «علائم بعدی» نیز شاید ممکن نخواهد بود؛

۱. برای اولین بار، ترجمه معنای رجفه به زلزله در کتاب یوم الخلاص و کتاب عصر ظهور به کار رفته است (یوم الخلاص، ص ۵۳۶؛ عصر ظهور، ص ۱۰۶). و مولفین دیگر آثار و کتب بعدی بدون ذکر قرینه و نیز بدون توجه به معانی دیگر رجفه، چنین معنا نموده‌اند (دانش‌نامه امام مهدی، ج ۷، ص ۳۱۵).

۲. روش نقد و بررسی روایات مهدویت، ص ۳۷۶.

۳. سفیانی، مورد حمایت غربی‌ها: یَقْبَلُ السُّفْيَانِيُّ مِنْ بِلَادِ الرُّومِ مُنْتَصِرًا فِي عُنُقِهِ صَلِيبَ (الغیبة للحجه، ص ۴۶۳). در بازه زمانی کمتر از دو سال بردمشق و سایر مناطق مورد منازعه در فتنه شام مسلط خواهد شد: السُّفْيَانِيُّ مِنَ الْمَخْثُومِ ... وَ مِنْ أَوَّلِ خُرُوجِهِ إِلَى آخِرِهِ خَمْسَةَ عَشَرَ شَهْرًا (الغیبة، ص ۳۰۰).

۴. السُّفْيَانِيُّ ... لَا يَكُونُ لَهُ هِمَّةٌ إِلَّا الْإِقْبَالَ نَحْوَ الْعِرَاقِ ... يَبْعَثُ السُّفْيَانِيُّ جَيْشًا إِلَى الْكُوفَةِ وَعَدَّتْهُمْ سَبْعُونَ أَلْفًا فَيُصِيبُونَ مِنْ أَهْلِ الْكُوفَةِ قَتْلًا وَصَلْبًا ... وَيَبْعَثُ السُّفْيَانِيُّ بَعْثًا إِلَى الْمَدِينَةِ ... فَيَبْلُغُ ... أَنَّ الْمَهْدِيَّ قَدْ خَرَجَ إِلَى مَكَّةَ (الغیبة، ص ۲۸۰). با سندهای متعدد که سه سند آن نیز معتبر است (دانش‌نامه امام مهدی، ج ۷، ص ۱۲۵).

اما اگر بتوان به تفسیر واقعی «رجفة الشام» دست یافت، آنگاه تشخیص و ترتیب «حوادث بعدی» منطقه شام و سوریه قبل از خروج سفیانی نیز تا حدودی روشن خواهد شد. از این رو هرگونه فهم اشتباه و نادرست در تفسیر معنای رجفة الشام، منجر به بروز اشتباهات بعدی و محاسبات غلط در شناخت تحولات فتنه شام قبل از ظهور خواهد شد؛ به گونه‌ای که ممکن است سفیانی خروج نماید و با محوریت «روم»^۱ یهود^۲ و خاندان آل فلان حاکم بر عربستان^۳ و مثلث «غربی، عبری، عربی» بر دمشق مسلط گردد؛ اما هنوز عده‌ای در انتظار وقوع زلزله‌ای ویران‌گر با تعداد کشته‌های بیش از صد هزار نفر در منطقه شام باشند و مؤمنین چنین گمان کنند که تحولات و مراحل قبل از سفیانی هنوز رخ نداده است.

بنابراین، ضرورت دارد که معنای رجفة، بازکاوی شده و در تصحیح دیدگاه مشهور در انتخاب معنای زلزله برای رجفة، تجدید نظر شود؛ زیرا رجفة در لغت عرب در معانی مختلفی استعمال شده و ترجیح احتمال زلزله (دیدگاه مشهور)، مصداق ترجیح بالمرجح خواهد بود.

تاکنون، مقاله‌ای مستقل در بررسی «رجفة الشام»، تدوین و منتشر نشده است. این نوشتار، عهده‌دار بررسی این موضوع مهم در سلسله حوادث منتهی به ظهور خواهد بود. همچنین در این نوشتار، ضمن تصریح به تفاوت رجفة الشام با خسف دمشق در محور جاییه - حرستا، به بیان دیدگاه‌های مختلف از نگاه صاحب نظران، کارشناسان مهدوی و آینده پژوهی خواهیم پرداخت.

۱. سفیانی، مورد حمایت غربی‌ها است: يُقْبَلُ السُّفْيَانِيُّ مِنْ بِلَادِ الرُّومِ مُتَّصِرًا فِي عُنُقِهِ صَلِيبٌ وَهُوَ صَاحِبُ الْقَوْمِ (الغیبة للمحججه، ص ۴۶۳).

۲. سفیانی، مورد حمایت یهود است: إِنْ عُدْتُمْ عُدْنَا (سوره اسراء، آیه ۸)، یَعْنِي إِنْ عُدْتُمْ {الیهود} بِالسُّفْيَانِيِّ عُدْنَا بِالْقَائِمِ مِنْ آلِ مُحَمَّدٍ (تفسیر القمی، ج ۲، ص ۱۴؛ بحار الانوار، ج ۵۱، ص ۴۶).

۳. آل فلان قبل از ظهور بر عربستان حکومت می‌کنند: يَا زُرَّارَةُ لَا بُدَّ مِنْ قَتْلِ غُلَامٍ بِالْمَدِينَةِ... يَقْتُلُهُ جَيْشُ آلِ بَنِي فَلَانَ (الكافي، ج ۱، ص ۳۳۷). و سفیانی به عنوان همپیمان خاندان آل فلان حاکم در عربستان است: فَيَبْتَدِرُ الْحَسَنِيُّ إِلَى الْخُرُوجِ فَيَيْتُبُ عَلَيْهِ أَهْلُ مَكَّةَ فَيَقْتُلُونَهُ وَيَبْعَثُونَ بِرَأْسِهِ إِلَى الشَّامِ... وَيَبْعَثُ الشَّامِيُّ عِنْدَ ذَلِكَ جَيْشًا إِلَى الْمَدِينَةِ (الكافي، ج ۸، ص ۲۲۵). این هماهنگی در به شهادت رساندن سید حسنی، نفس زکیه قبل از ظهور است (تأملی در نشانه‌های حتمی ظهور، ص ۲۳۴). و حاکی از ارتباط عمیق خاندان حاکم در عربستان با حاکم سوریه و منطقه شام قبل از ظهور دارد که متعاقب شهادت نفس زکیه، شامی (سفیانی) لشکر نظامی خود از منطقه شام را به مدینه اعزام ولی در منطقه بیداء، خسف خواهد شد.

۲. رجفة الشام

۲-۱. نسخه شناسی حدیث رجفة الشام

حدیث رجفة الشام در کتب الغیبة نعمانی^۱ و الغیبة شیخ طوسی^۲ و نیز سایر کتب حدیثی شیعه^۳ و اهل سنت^۴ نقل شده است و حدیث از حیث سند، نیز موثق است؛^۵ ضمن این که محتوای آن در احادیث متعدد و معتبر شیعی و اهل سنت نیز گزارش شده است. متن حدیث به نقل از امام علی علیه السلام در کتاب الغیبة نعمانی، چنین است:

إِذَا اخْتَلَفَ الرُّمْحَانُ بِالشَّامِ لَمْ تَنْجَلِ إِلَّا عَنْ آيَةٍ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ، قِيلَ: وَمَا هِيَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ؟ قَالَ: رَجْفَةٌ تَكُونُ بِالشَّامِ يَهْلِكُ فِيهَا أَكْثَرُ مِنْ مِائَةِ أَلْفٍ يَجْعَلُهَا اللَّهُ رَحْمَةً لِمُؤْمِنِينَ وَعَذَابًا عَلَى الْكَافِرِينَ، فَإِذَا كَانَ ذَلِكَ فَانظُرُوا إِلَى أَصْحَابِ الْبِرَادِينِ الشُّهْبِ الْمُحْدُوفَةِ وَالرَّيَّاتِ الصُّفْرِ تُقْبَلُ مِنَ الْمُعْرَبِ حَتَّى تَحُلَّ بِالشَّامِ... فَإِذَا كَانَ ذَلِكَ فَانظُرُوا حَسْفَ قَرْيَةٍ مِنْ دِمَشْقَ يُقَالُ لَهَا حَرْسَتَا، فَإِذَا كَانَ ذَلِكَ حَرَجَ ابْنُ أَكْلَةَ الْأَكْبَادِ مِنَ الْوَادِي الْيَابِسِ حَتَّى يَسْتَوِيَ عَلَى مِنْبَرِ دِمَشْقَ، فَإِذَا كَانَ ذَلِكَ فَانظُرُوا خُرُوجَ الْمُهْدِيِّ.^۶

و نیز در کتاب الغیبة شیخ طوسی، حدیث رجفة الشام چنین نقل شده است:

۱. الغیبة، ص ۳۰۵؛ بحار الانوار، ج ۵۲، ص ۲۵۳.
۲. الغیبة للحجه، ص ۴۶۱؛ بحار الانوار، ج ۵۲، ص ۲۱۶.
۳. منتخب الانوار المضيئة، ص ۲۹؛ الدرر النظيم في مناقب الائمة، ص ۷۵۸؛ الخرائج و الجرائح، ج ۳، ص ۱۱۵۱؛ اثبات الهداة، ج ۵، ص ۳۵۸؛ العدد القوية، ص ۷۶.
۴. البدء و التاريخ، ج ۲، ص ۱۷۷؛ فوائد فوائد الفكر في المهدي المنتظر، ص ۲۹۹؛ عقد الدرر في أخبار المنتظر، ص ۸۴؛ احوال يوم القيامة و علاماتها الكبرى، ص ۲۴.
۵. در سند حدیث رجفة الشام، راویان ثقه و مهمل وجود دارد. لازم به ذکر است، قدماء به احادیث راویان مهمل عمل می کرده اند و در مقابل، راوی مجهول (بنابر تعریف قدماء) خود یکی از اسباب ضعف بوده است: آن قدماء كانوا يعملون بالمهمل كالممدوح (قاموس الرجال، ج ۱، ص ۴۴؛ قواعد توثيق راویان، ص ۸۸-۹۰)؛ كما این که متاخرین نیز عدم ذکر راوی در کتب رجال، را دلیل ضعف راوی نمی دانند (نهایة التقرير، ج ۱، ص ۲۷۱)؛ اما اشکال اصلی سند، قرار گرفتن مغیره بن سعید در سند حدیث است. او دو دوره متمایز را در حیاتش پشت سر گذاشته است. مدتی بر طریق حق بوده و در آن دوران از راویان امام باقریه شمار می رفته است، لکن بعدها موسس فرقه مغیره گردید و مورد لعن امام صادق قرار گرفت (الرجال، ص ۱۹۲ و ۲۲۳)؛ به دلیل این که وی بعد از شهادت امام باقر علیه السلام و در زمان امام صادق علیه السلام از مسیر اهل بیت علیهم السلام منحرف گردید (فرق الشیعة، ص ۶۲). قدحی بر نقل احادیث وی در دوران استقامت وارد نمی شود؛ مضاف بر این که در این حدیث، مضامین غلو نیز وجود ندارد و محتوای این حدیث همچون: اختلاف و فتنه در شام، خسف حرستا و خروج سفیانی در احادیث دیگر نیز گزارش شده است.
۶. الغیبة، ص ۳۰۵؛ بحار الانوار، ج ۵۲، ص ۲۵۳.

إِذَا اخْتَلَفَ رُحْمَانِ بِالشَّامِ فَهُوَ آيَةٌ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ تَعَالَى قِيلَ: ثُمَّ مَهْ (ماذا)؟ قَالَ: ثُمَّ رَجْفَةٌ تَكُونُ بِالشَّامِ يَهْلِكُ فِيهَا مِائَةٌ أَلْفٍ يَجْعَلُهَا اللَّهُ رَحْمَةً لِلْمُؤْمِنِينَ وَعَذَابًا عَلَى الْكَافِرِينَ، فَإِذَا كَانَ ذَلِكَ فَانظُرُوا إِلَى أَصْحَابِ الْبَرَادِينِ الشُّهْبِ وَالرَّايَاتِ الصُّفْرِ تُقْبَلُ مِنَ الْمُعْرَبِ حَتَّى تَحُلَّ بِالشَّامِ، فَإِذَا كَانَ ذَلِكَ فَانظُرُوا حَسَفًا بِقَرْيَةٍ مِنْ قُرَى الشَّامِ يُقَالُ هَذَا: حَرَسَتَا، فَإِذَا كَانَ ذَلِكَ فَانظُرُوا ابْنَ آكَلَةِ الْأَكْبَادِ بِوَادِي الْيَابِسِ.¹

با مقایسه حدیث رجفة الشام بین نسخه الغیبة نعمانی با نسخه الغیبة شیخ طوسی، اختلاف وجود دارد و «تصحیف از نوع جا به جایی در الفاظ و متن روایت»، رخ داده است که البته هرچند تأثیر چندانی در مفهوم اصلی حدیث ندارد و اخلالی در محتوای حدیث پدید نمی‌آید؛^۲ زیرا هر دو نسخه، ترتیب حوادث منطقه شام قبل از سفیانی را مشابه بیان کرده‌اند؛ اما به هر حال، استناد قایلین به دیدگاه «انحصار» معنای رجفة در زلزله (به قرینه آیه من آیات الله بودن رجفة در نسخه الغیبة نعمانی) مخدوش می‌شود؛ زیرا حدیث، دارای دو نسخه است و مشخص نیست کدام صحیح‌تر است؟ البته در ادامه به تأثیر اختلاف نسخ در ترجیح معنای رجفة نیز اشاره خواهد شد.

۲-۲. حدیث رجفة الشام در کتب حدیثی شیعه

حدیث «رجفة الشام» علاوه بر الغیبة نعمانی و الغیبة شیخ طوسی در دیگر منابع شیعی همچون: منتخب الانوار المضية^۳ نیلی نجفی، الدرر النظیم فی مناقب الائمة^۴ یوسف بن حاتم شامی، الخرائج و الجرائح^۵ راوندی، اثبات الهداة^۶ شیخ حرعاملی، العدد القویة^۷ یوسف بن مطهر حلّی و بحار الانوار^۸ علامه مجلسی نیز نقل شده است و تمام کتب فوق، مطابق نسخه «الغیبة شیخ طوسی» است.^۹ بنابراین، حدیث رجفة الشام مطابق نسخه شیخ طوسی، ارجح و اصح است.

۱. الغیبة للحجه، ص ۴۶۱؛ بحار الانوار، ج ۵۲، ص ۲۱۶.

۲. روش نقد و بررسی روایات مهدویت، ص ۲۳۰-۲۳۱.

۳. منتخب الانوار المضية، ص ۲۹.

۴. الدرر النظیم فی مناقب الائمة، ص ۷۵۸.

۵. الخرائج و الجرائح، ج ۳، ص ۱۱۵۱.

۶. اثبات الهداة، ج ۵، ص ۳۵۸.

۷. العدد القویة، ص ۷۶.

۸. بحار الانوار، ج ۵۲، ص ۲۱۶ و ۲۵۳.

۹. رک: نرم افزار مهدویت، نرم افزار جامع الاحادیث، نرم افزار مکتبه اهل البيت (ع).

۲-۳. حدیث رجفة الشام در کتب اهل سنت

همچنین مضمون و محتوای حدیث رجفة الشام در منابع اهل سنت، همچون: البدء و التاريخ المقدسی، فرائد فوائد الفکر^۲ حنبلی، عقد الدرر^۳ مقدسی شافعی و احوال يوم القيامة و علاماتها الكبرى^۴ سفارینی به نقل از امام علی (علیه السلام) نیز ذکر شده است.

۳. مفهوم شناسی رجفة

از جمله ارکان مهم در فهم و مراد کلمات موجود در احادیث، بهره‌گیری از منابع و کتب لغوی متقدم عرب است که باید دارای دو ویژگی نزدیک بودن کتاب لغوی به عصر نزول قرآن و صدور حدیث و همچنین استناد به سماع از عرب باشد. هرچقدر کتاب لغت به زمان صدور روایات، نزدیک‌تر باشد، ارزش بیشتری در شناخت هرچه بهتر معنای آن واژه خواهند داشت؛ اما به دلیل رعایت نکردن این مهم، پاره‌ای احادیث در جامعه و حتی در گفتار و نوشتار متخصصان با معانی اشتباه به غلط مشهور و رواج یافته‌اند و بسنده کردن به معنای ترجمه شده توسط متأخرین، منشأ برخی از لغزش‌ها گردیده است؛ زیرا چه بسا کلمات و عبارات حدیثی که به نظر می‌رسند نیازی به دقت در معنای آن نیست؛ در حالی که بررسی‌های دقیق لغوی در کنار توجه به قراین حدیثی و توجه به احادیث مرتبط و هم‌خانواده، می‌تواند افق‌های روشنی از مباحث مهدویت را ارائه نماید و منجر به نگرشی متفاوت از آنچه که به اشتباه در اذهان شکل گرفته گردد.^۵

واژه «رجفة الشام» در حدیث فوق‌الذکر از جمله این موارد خواهد بود که شایسته است مورد بازنگری مجدد قرار گیرد؛ زیرا رواج استعمال معنای زلزله برای رجفة در این حدیث

۱. البدء و التاريخ، ج ۲، ص ۱۷۷.

۲. عن علی - رضی الله عنه - قال: «رجفة تكون بالشام، يهلك فيها أكثر من مئة ألف، يجعلها الله رحمة للمؤمنين، و عذابا على الكافرين، فإذا كان كذلك فانظروا إلى أصحاب البراذين الشهب المخدوفة... (فرائد فوائد الفکر فی المهدي المنتظر، ص ۲۹۹).

۳. إذا اختلف رمحان بالشام لم تنجل إلا عن آية من آيات الله عزّو جلّ. قيل: وما هي يا أميرالمؤمنين؟ قال: رجفة تكون بالشام، يهلك فيها أكثر من مائة ألف، يجعلها الله تعالى رحمة للمؤمنين، و عذابا على الكافرين، فإذا كان ذلك فانظروا إلى أصحاب البراذين الشهب المخدوفة... (عقد الدرر فی أخبار المنتظر، ص ۸۴).

۴. عن أميرالمؤمنين علی - رضی الله عنه - قال: تكون في الشام رجفة يهلك فيها أكثر من مائة ألف يجعلها الله رحمة للمؤمنين و عذابا على المنافقين، فإذا كان كذلك فانظروا إلى أصحاب البراذين الشهب... (احوال يوم القيامة و علاماتها الكبرى، ص ۲۴، به نقل از: احقاق الحق، ج ۲۹، ص ۵۸۷).

۵. روش نقد و بررسی روایات مهدویت، ص ۳۷۶.

توسط متأخرین در دوران معاصر، سبب گردیده تا معنای دیگر رجفة مورد غفلت واقع شود؛ در حالی که با مروری بر تراش مهدوی و کتب مهدویت، معنای رجفة الشام تنها در چند دهه اخیر در معنای زلزله استعمال شده است؛^۱ با این که طبق کتب لغت و حتی احادیث دیگر، رجفة معنای گوناگونی دارد؛ همچنان که در لسان اهل بیت علیهم السلام توجه به «معانی متعدد» کلمه به کار رفته در حدیث از ضوابط مهم فهم احادیث شمرده شده است.^۲ از این رو برای درک معنای واژه‌های حدیث باید با بررسی دقیق قراین درونی و بیرونی حدیث و کنار هم قرار دادن احادیث هم خانواده، به مراد معصوم علیه السلام پی ببرد.^۳

رجفة در لغت عرب، قرآن و احادیث همیشه به حادثه زمینی و زلزله اطلاق نمی‌شود، بلکه تنها یکی از معانی رجفة، زلزله است. به عبارت دیگر، اصل معنای رجفة، اضطراب و لرزش شدید است (الرجفة: الاضطراب الشديد)^۴ که اگر در زمین رخ دهد، به معنای زلزله است (رَجَفَتِ الْأَرْضُ، تزلزلت)^۵ و اگر از آسمان رخ دهد، همچون صاعقه‌ای که در میقات بر قوم موسی فرود آمد،^۶ به معنای عذاب آسمانی خواهد بود (کل عذاب أنزل فأخذ قوما فهو رَجْفَةٌ).^۷ و همچنین رجفة به معنای جنگ بر سر ملک و حکومت نیز هست (رَجَفَ الْقَوْمُ إِذَا تَهَيَّؤُوا لِلْحَرْبِ،^۸ تناوُلُ بعضهم بعضاً بالعِصَى وَالسُّيُوفِ،^۹ إذا تقاتلوا على الملك^{۱۰}). در منابع متقدم شیعی، رجفة با قرینه در معنای جنگ نیز استعمال شده است: فلما بلغ أهل الكوفة هلاك معاوية، أرحف أهل العراق بيزيد وقالوا نقاتل؛^{۱۱}

۱. برای اولین بار، ترجمه معنای رجفة به زلزله در کتاب يوم الخلاص و کتاب عصر ظهور به کار رفته است (يوم الخلاص، ص ۵۳۶؛ عصر ظهور، ص ۱۰۶). و مولفین دیگر آثار و کتب بعدی بدون ذکر قرینه و نیز بدون توجه به معانی دیگر رجفة، چنین معنا نموده اند (به عنوان مثال: تأملی در نشانه‌های حتمی ظهور، ص ۱۹۶؛ دانش نامه امام مهدی، ج ۷، ص ۳۱۵).

۲. «ضوابط فهم حدیث در لسان اهل بیت»، ش ۱، ص ۷۳.

۳. «نقش متون دینی در تبیین معانی واژگان روایات»، ش ۵۸، ص ۶۲.

۴. مفردات الفاظ القرآن، ص ۳۴۴؛ معجم مقایس اللغة، ج ۲، ص ۴۹۱.

۵. المحيط فی اللغة، ج ۷، ص ۸۹.

۶. تفسیر الکشاف، ج ۲، ص ۱۶۴.

۷. العین، ج ۶، ص ۱۰۹.

۸. لسان العرب، ج ۹، ص ۱۱۳.

۹. معجم مقایس اللغة، ج ۱، ص ۴۲۸؛ لسان العرب، ج ۹، ص ۲۱.

۱۰. النهاية فی غریب الحدیث و الاثر، ج ۱، ص ۲۴۱.

۱۱. وقعة الطف، ص ۸۹.

هنگامی که خبر هلاکت و مرگ معاویه به اهل کوفه رسید، اهل عراق اعلان قیام و شورش علیه یزید کردند و گفتند: با یزید خواهیم جنگید.
از این رو استعمال رجفة در معنای جنگ و قتال معنای دور از ذهن نیست و علاوه بر کتب لغت، در کتب اصیل و متقدم شیعی نیز استعمال شده است.

۴. سه دیدگاه در رجفة الشام قبل از ظهور

۴-۱. دیدگاه اول: رجفة الشام، حادثه زمینی و به معنای زلزله در منطقه شام قبل از ظهور
از دیدگاه مشهور کارشناسان آینده پژوهی مهدوی، «رجفة» به معنای زلزله است^۱ که شمار فراوانی در سوریه (بیشتر از صد هزار نفر) در این زلزله، قبل از ظهور، کشته خواهند شد؛ هر چند برخی از محققان نیز به «احتمال» زلزله و نه وقوع قطعی آن، اشاره کرده اند.^۲
البته «خسف» نیز به معنای فرو رفتن در زمین در محور جاییه - حرستا دمشق سوریه، خواهد بود^۳ که ممکن است ناشی از زلزله و یا هر حادثه دیگری باشد که منجر به خسف نیز خواهد گردید.

حال اگر خسف دمشق در محور جاییه - حرستا، به زلزله تعبیر شود (وقوع زلزله ای که علاوه بر تخریب منازل و قتل انسان ها، منجر به خسف و فرو رفتن زمین نیز گردد)، در این صورت آیا خسف، به معنای زلزله دیگری غیر از رجفة و زلزله ویرانگر است؟ به عبارت دیگر، منطقه شام قبل از ظهور، شاهد دو زلزله (رجفة و خسف) خواهد بود؟ بدین معنا که: هر چند در رجفة الشام، مکان زلزله مشخص نشده است، اما در خسف و زلزله بعدی مکان آن مشخص و در محور جاییه - حرستا است. بنابراین، آیا ما شاهد وقوع دو زلزله قبل از ظهور در منطقه شام خواهیم بود که زلزله اول بسیار ویران گرو به کشته شدن بیش از صد هزار نفر منجر خواهد شد (رجفة تکنون بالشام یهلهک فیها اکثر من مائة الف)؛ آنگاه زلزله دوم (خسف) در

۱. عصر الظهور، ص ۷۸؛ المعجم الموضوعی لاحادیث الامام المهدی، ص ۴۴۶؛ متن و ترجمه غیبت نعمانی، ص ۴۲۴؛ مهدی موعود، ص ۱۰۳۵؛ روزگار رهایی، ج ۲، ص ۸۵۳؛ غیبت نعمانی، ص ۳۵۹؛ تأملی در نشانه های حتمی ظهور، ص ۱۹۶؛ دانش نامه امام مهدی، ج ۷، ص ۳۱۵.

۲. الفجر المقدس المهدی، ص ۸۵؛ شش ماه پایانی، ص ۷۶؛ یوم الخلاص، ص ۵۳۶.

۳. رجفت الأرض فانقعر غربی مسجدها و یخسف بقرية یقال لها حرستا، ثم یخرج عند ذلك السفیانی. (عقد الدررفی أخبار المنتظر، ص ۸۴؛ معجم احادیث الامام المهدی، ج ۲، ص ۲۴۵). إِذَا اِخْتَلَفَ الزُّمَحَانُ بِالشَّامِ... فَإِذَا كَانَ ذَلِكَ فَأَنْظُرُوا خَسْفَ قَرْيَةٍ مِنْ دِمَشْقَ يُقَالُ لَهَا حَرَسْتَا فَإِذَا كَانَ ذَلِكَ خَرَجَ ابْنُ أَكْبَادٍ... حَتَّى يَسْتَوِيَ عَلَى مَنبَرِ دِمَشْقَ. (الغیبة، ص ۳۰۵؛ الغیبة للحججه، ص ۴۶۱؛ بحار الانوار، ج ۵۲، ص ۲۱۶ و ۲۵۳).

مکان محدود و در محور جاییه - حرستا دمشق رخ خواهد داد؟^۱

حال آیا رجفة الزاما به معنای زلزله شام خواهد بود و هیچ احتمال دیگری وجود ندارد؟ در حالی که بیان گردید که در زبان عربی، لغات معانی مختلفی دارند. ناگفته پیداست که هرگاه قرینه‌ای وجود داشته باشد (قراینی همچون يوم الرجفة،^۲ رجفة الارض^۳ موجود در آیات قرآن)، رجفة و مشتقات آن به معنای زلزله خواهد بود، اما اگر قرینه‌ای وجود نداشته باشد،^۴ نمی‌توان به زلزله تعبیر کرد، بلکه بسته به مقتضای جمله و قراین و بررسی احادیث هم خانواده باید از دیگر معانی «رجفة» بهره جست.

۴-۱-۱. عبارت «آیه من آیات الله» و قرینه بر انطباق رجفة به معنای زلزله

یکی از ادله قایلین دیدگاه اول این است که رجفة به «آیه من آیات الله» توصیف شده است و این خود قرینه‌ای محکمی است که در این حدیث مهدوی مراد از رجفة، زلزله است؛ در حالی که چنین نیست و الزاماً عبارت «آیه من آیات الله» بر حوادث و سوانح طبیعی دلالت ندارد. با جستجو در معارف مهدوی، به عنوان مثال در الغیبه نعمانی^۵ در دو حدیث در توصیف صحیح جبرئیل به عنوان نشانه حتمی ظهور، کلمه «آیه» ذکر شده است و در الغیبه طوسی^۶ نیز کلمه آیه چندین بار در یک حدیث، در معرفی نشانه‌های آسمانی ظهور به کار رفته است. در حدیث دیگری از امام صادق علیه السلام نیز افعال و ظلم‌های حکومت بنی فلان در اواخر سلطنت شان، به «علامات من الله» تعبیر شده است:

إِنَّ قُدَامَ الْقَائِمِ عِلَامَاتٌ تَكُونُ مِنَ اللَّهِ ﷻ لِلْمُؤْمِنِينَ. قُلْتُ: وَمَا هِيَ؟ جَعَلَنِي اللَّهُ فِدَاكَ. قَالَ: ذَلِكَ قَوْلُ اللَّهِ ﷻ: «وَلَتَبْلُوَنَّكُمْ» يَعْزِي الْمُؤْمِنِينَ قَبْلَ خُرُوجِ الْقَائِمِ ﷻ «بِشْيءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِيرِ الصَّابِرِينَ»^۷ قَالَ: يَبْلُوهُمْ بِشْيءٍ مِنَ الْخَوْفِ مِنْ مُلُوكِ بَنِي فُلَانٍ فِي آخِرِ سُلْطَانِهِمْ...^۸

۱. إِذَا اِخْتَلَفَ رُوحَانِ بِالشَّامِ فَهِيَ آيَةٌ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ تَعَالَى قِيلَ ثُمَّ مَهْ (ماذا) قَالَ ثُمَّ رَجَفَتْ تَكُونُ بِالشَّامِ ... فَانْتَظِرُوا خَسَفًا بِقَرْيَةٍ مِنْ قَرْيِ الشَّامِ يُقَالُ لَهَا حَرَسْتَا (الغیبه للحجه، ص ۴۶۱).

۲. «يَوْمَ تَرْجُفُ الرَّاجِفَةُ» (سوره نازعات، آیه ۶).

۳. «يَوْمَ تَرْجُفُ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ» (سوره مزمل، آیه ۱۴).

۴. به عنوان مثال: «لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ الْمُنَافِقُونَ... وَالْمُرْجِفُونَ فِي الْمَدِينَةِ لَنُغْرِبَنَّكَ بِهِمْ» (سوره احزاب، آیه ۶۰).

۵. سَيَكُونُ صَوْتُ مِنَ السَّمَاءِ ... فِي كِتَابِ اللَّهِ: إِنَّ نَسْفًا نُنَزِّلُ عَلَيْهِمْ مِنَ السَّمَاءِ آيَةً... وَ يَقُولُونَ هَذَا سِحْرُ الشَّيْطَانِ الْغَيْبِ، ص ۲۶۱.

۶. آيَاتَانِ تَكُونَانِ قَبْلَ الْقَائِمِ لَمْ تَكُونَا مُنْذُ هَبِطَ آدَمُ إِلَى الْأَرْضِ (الغیبه للحجه، ص ۴۴۴).

۷. سوره بقره، آیه ۱۵۵.

۸. الغیبه، ص ۲۵۰؛ کمال الدین، ج ۲، ص ۶۴۹.

در حدیث فوق - که عبارت «علامات تکنون من الله» به کار رفته است و مشابه عبارت «آیه من آیات الله» است - به ظلم‌هایی که از ناحیه حکومت بنی فلان در اواخر سلطنت‌شان بر شیعه وارد می‌شود، به خدواند نسبت داده شده است و خدواند به سبب ظلم آنان، شیعه را مورد امتحان الهی قرار می‌دهد.

همچنین با جستجوی عبارت «آیه من آیات الله» در میراث حدیثی شیعه^۱ می‌توان دریافت که این تعبیر منحصر در حوادث طبیعی مثل زلزله، باران^۲ و کسوف^۳ نیست، بلکه در موضوعات دیگری، همچون: تولد حضرت یحیی علیه السلام، ولادت امیرالمؤمنین علیه السلام^۴، توصیف ائمه و اهل بیت علیهم السلام^۵، گردش ماه و خورشید،^۶ ماجرای اصحاب کهف،^۷ ولادت حضرت عیسی علیه السلام^۸ و... نیز از این عبارت استفاده شده است.

پس ادعای قایلین احتمال اول، مبنی بر انحصار و قرینه بودن این عبارت برای ترجمه رجفة به زلزله نیز ناتمام و قابل‌خنده است، بلکه آیه من آیات الله، منحصر در وقوع حوادث طبیعی نیست.

مهم‌ترین که در نسخه الغیبة شیخ طوسی، عبارت «آیه من آیات الله» برای اختلاف رمحان به کار رفته است:

إِذَا اِخْتَلَفَ رُمْحَانُ بِالشَّامِ فَهُوَ آيَةٌ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ تَعَالَى قِيلَ: ثُمَّ مَهْ (ماذا)؟ قَالَ: ثُمَّ رَجْفَةٌ تَكُونُ بِالشَّامِ.

که بعد از اختلاف رمحان (اختلاف دو نیزه مقابل هم)، رجفه الشام رخ خواهد داد. بنابراین در نسخه شیخ طوسی از اختلاف رمحان به نشانه‌های الهی یاد شده است و نه رجفه. البته علت و چرایی آن در ادامه بیان خواهد شد.

نکته قابل توجه، این که حدیث «رجفة الشام»، همان طور که بیان گردید، در دیگر منابع

۱. رک: نرم افزار جامع الاحادیث، جستجوی: آیه من آیات الله و جستجوی: آیات الله.

۲. شرح نهج البلاغه، ج ۲، ص ۲۲۴.

۳. علل الشرایع، ج ۱، ص ۲۶۹.

۴. المناقب، ص ۵۰.

۵. تفسیر القمی، ج ۱، ص ۱۵۶؛ همان، ج ۲، ص ۲۵۴ و ۲۹۵.

۶. من لایحضره الفقیه، ج ۱، ص ۵۴۰؛ الکافی، ج ۳، ص ۴۶۳.

۷. بحار الانوار، ج ۱۴، ص ۴۳۶ و ۴۳۷.

۸. الارشاد، ج ۱، ص ۳۰۵.

شیعی مطابق نسخه الغیبة شیخ طوسی است. بنابراین، حدیث رجفة الشام در نسخه شیخ طوسی ارجح و اصح است و دیدگاه قایلین به انحصار معنای رجفة در زلزله، با استناد به این عبارت، مخدوش و از اعتبار ساقط می‌شود؛ زیرا مطابق این نسخه، اختلاف رمحان است که به «آیه من آیات الله» توصیف شده است و نه رجفة.

به هر حال، قایلین دیدگاه اول در انحصار معنای رجفة در زلزله، نمی‌توانند بر این دلیل مخدوش، استناد قطعی کنند؛ زیرا نسخه دیگری در کتاب الغیبة شیخ طوسی نیز وجود دارد که آیه من آیات الله، وصف برای «اختلاف رمحان» است و مضاف بر این که بیان شد، تعبیر «آیه من آیات الله» تنها و الزاماً به معنای سوانح طبیعی نیست.

حتی بنا بر فرض اصح بودن نسخه الغیبة نعمانی - که در ظاهر تعبیر آیه من آیات الله برای رجفة به کار رفته است (إِذَا اخْتَلَفَ الرُّمْحَانُ بِالشَّامِ لَمْ تَنْجَلْ إِلَّا عَنْ آيَةٍ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ قِيلَ وَمَا هِيَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ قَالَ رَجْفَةٌ تَكُونُ بِالشَّامِ) - عبارت «لم تنجل» اگر به سکون لام باشد («لم تنجل» بجزم اللام)،^۱ نیز موجب تقویت دیدگاه سوم (رجفة به معنای جنگ در منطقه شام قبل از ظهور) می‌شود^۲ که در ادامه به تفصیل بیان خواهد شد.

۲-۴. دیدگاه دوم: رجفة، حادثه آسمانی است

در مقابل، برخی از مولفین کتب مهدوی، بر این عقیده تأکید می‌کنند که «رجفة همراه با رحمت برای مؤمنین» در حدیث امام علی علیه السلام، حتماً به معنای زلزله نیست و به قرینه تعبیر «صوت همراه با فتح» در حدیث امام باقر علیه السلام بیشتر بر معنای حمله آسمانی صدق می‌کند که به قرینه قتل و کشته شدن بیش از صد هزار نفر، این حمله با سلاح مرگبار خواهد بود^۳ که موجب عذاب کافران خواهد شد و البته بعد از رجفة الشام در مراحل بعدی از حوادث منطقه شام، خسف حرستا (احتمال زلزله) دمشق نیز اتفاق خواهد داد؛ زیرا هر چند رجفة، معنای متعدد دارد و این از امتیازات لغت عربی است، اما معیار، شناخت قراین برای ترجیح معنای مورد نظر در حدیث است. و همیشه رجفة الزاماً به معنای زلزله نیست، بلکه گاهی

۱. رک: بحار الانوار، ج ۵۲، ص ۲۵۳.

۲. نَجَلَهُ بِالرُّمْحِ: طَعَنَهُ، رَمَى بِهِ (لسان العرب، ج ۱۱، ص ۶۴۷). تَنَاجَلَ الْقَوْمُ بَيْنَهُمْ إِذَا تَنَازَعُوا (تهذيب اللغة، ج ۱۱، ص ۵۷). نَجَلَ الشَّيْءُ أَي رَمَى بِهِ (معجم مقاييس اللغة، ج ۵، ص ۳۹۶). وَسَوَّى الرِّمْحَ مَنَجَلًا لِأَنَّهُ يُنَجَلُ بِهِ (جمهرة اللغة، ج ۱، ص ۴۹۲). بنابراین اختلاف رمحان موجب طعن و تنازع بین دو نبره و دو جبهه مخالف هم و موجب جنگ بین آنان خواهد شد.

۳. يوم الخلاص، ص ۵۳۶.

رجفة حادثه‌ای است که از آسمان نازل شده و اثرات آن در زمین ظاهر خواهد شد (الرجفة: کل عذاب أنزل فأخذ قوما فهو رجفة)،^۱ همچنان که بیان گردید، برخی تعابیر قرآنی رجفه نیز مشعر به این معنا است.

دلیل عمده و مستند اصلی دیدگاه دوم، انطباق و مشابهت محتوایی حدیث امام علی علیه السلام در الغیبة شیخ طوسی با حدیث امام باقر علیه السلام در الغیبة نعمانی است. توضیح، این که در روایتی از امام علی علیه السلام در کتاب الغیبة شیخ طوسی، «رجفة» قبل از خسف حرستا ذکر شده است:

إِذَا اِخْتَلَفَ الرُّمَحَانُ بِالشَّامِ لَمْ تَنْجَلِ إِلَّا عَنْ آيَةٍ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ، قِيلَ: وَمَا هِيَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ؟ قَالَ: رَجْفَةٌ تَكُونُ بِالشَّامِ يَهْلِكُ فِيهَا أَكْثَرُ مِنْ مِائَةِ أَلْفٍ يَجْعَلُهَا اللَّهُ رَحْمَةً لِلْمُؤْمِنِينَ وَعَذَابًا عَلَى الْكَافِرِينَ... فَأِذَا كَانَ ذَلِكَ فَانظُرُوا خَسْفَ قَرْيَةٍ مِنْ دِمَشَقٍ يُقَالُ لَهَا حَرَسْتَا...^۲

وقتی دو نیزه (دو جبهه نظامی) مخالف هم در منطقه شام درگیر شوند، از هم باز نمی‌شوند تا این که یکی از آیات بزرگ الهی ظاهر می‌شود. گفته شد: آن نشانه چیست یا امیرالمؤمنین؟ فرمودند: و آن رجفة در منطقه شام است که بیش از صد هزار نفر (کنایه از کثرت کشته‌ها)، هلاک می‌شوند که برای مؤمنان رحمت و برای کافران عذاب است... سپس در انتظار خسف منطقه حرستا دمشق در سوریه باشید

در حالی که در روایت دیگری از امام باقر علیه السلام در کتاب الغیبة نعمانی، واژه «صوت» در دمشق نیز قبل از خسف جایبه ذکر شده است:

... وَجِيئُكُمْ الصَّوْتُ مِنْ نَاحِيَةِ دِمَشَقٍ بِالْفَتْحِ وَخُسْفٌ قَرْيَةٍ مِنْ قُرَى الشَّامِ تُسَمَّى الْجَابِيَّةَ وَتَسْقُطُ طَائِفَةٌ مِنْ مَسْجِدِ دِمَشَقِ الْأَيْمَنِ...^۳

... و صدای پیروزی که از سمت دمشق به سوی شما می‌آید و به زمین فرورفتن آبادی‌ای از آبادی‌های دمشق به نام جایبه و فروریختن بخشی از جانب راست مسجد دمشق ...

ذکر این نکته ضروری است که جایبه دمشق به منطقه حرستا بسیار نزدیک است (حدود به کیلومتر)؛ به گونه‌ای که عرفاً منطقه واحدی در مرکزیت و کانون زلزله تعبیر می‌شود.

۱. العین، ج ۶، ص ۱۰۹.

۲. الغیبة للحجه، ص ۴۶۱؛ بحار الانوار، ج ۵۲، ص ۲۱۶.

۳. الغیبة، ص ۲۷۹؛ بحار الانوار، ج ۵۲، ص ۲۳۷.

بنابراین احتمال دارد خسف دمشق ناشی از زلزله بوده و در محور جابیه - حرستا واقع شود.^۱

خط خسف محور جابیه - حرستا - مسجد اموی در دمشق

بنابراین، از آنجا که در هر دو حدیث بعد از رجفة و صوت در دمشق، به خسف محور جابیه - حرستا اشاره شده است، با مقایسه بین دو حدیث فوق، چنین نتیجه می شود که «رجفة» در حدیث امام علی علیه السلام، همان «صوت» در حدیث امام باقر علیه السلام است؛ ضمن این که رجفة در لغت عربی به عذاب آسمانی نیز معنا شده است.

سپس قایلین معنای رجفة به حمله آسمانی، چنین استدلال می کنند که رجفة در منطقه شام برای مؤمنین به رحمت توصیف شده است (يَجْعَلُهَا اللَّهُ رَحْمَةً لِّلْمُؤْمِنِينَ)؛ در حالی که صوت نیز به فتح و پیروزی تعبیر شده است (يَجِيئُكُمُ الصَّوْتُ مِنْ نَاحِيَةِ دِمَشْقَ بِالْفَتْحِ). توضیح بیشتر، این که در حدیث امام علی علیه السلام، رجفة الشام و سپس خسف حرستا بیان گردیده است. از طرف دیگر، در حدیث امام باقر علیه السلام، صوت دمشق و سپس خسف جابیه ذکر شده است. از آنجا که بیان گردید خسف در محور حرستا - جابیه نزدیک مسجد اموی دمشق رخ خواهد داد (جابیه به حرستا، بسیار نزدیک هم بوده و حدود ده کیلومتر، فاصله دارد و اگر زلزله ای رخ دهد، عرفاً زلزله در منطقه خاص اطلاق می شود)، بنابراین دیدگاهی که «صوت همراه با فتح» در حدیث امام باقر علیه السلام را معادل «رجفة به همراه رحمت برای مؤمنین»

۱. رجفت الأرض فانقعر غربی مسجدها و یخسف بقرية يقال لها حرستا، ثم یخرج عند ذلك السفیانی. (عقد الدرر فی أخبار المنتظر، ص ۸۴؛ معجم احادیث الامام المهدي، ج ۲، ص ۲۴۵).

در حدیث امام علی علیه السلام می‌داند، تقویت می‌شود.

بنابراین، دیدگاه اول که بیان می‌کند، رجفه در منطقه شام رخ می‌دهد و بیش از صد هزار نفر کشته می‌شوند و به معنای زلزله خواهد بود، صحیح بنظر نمی‌رسد؛ زیرا طبق دیدگاه دوم ثابت گردید، رجفة آثار حادثه‌ای است که از آسمان به وجود می‌آید (کل عذاب أنزل فأخذ قوما فهو رجفة)^۱ و نیز با توجه به مقایسه بین دو حدیث، می‌توان گفت که رجفة بیشتر به معنای آثار حمله هوایی و عذاب آسمانی خواهد بود تا زلزله. قرینه‌ای که دیدگاه دوم را پیش از پیش تقویت می‌کند، در حدیث دیگر (حدیث امام باقر علیه السلام) واژه «صوت» به کار رفته است که بیشتر با حمله هوایی و معنای رجفة سازگارتر است.^۲

لازم به ذکر است که رجفة بالشام (حمله هوایی و عذاب آسمانی) قدرت ویران‌گری قوی‌ای نخواهد داشت و به گونه‌ای نیست که منطقه شام خالی از سکن و زندگی شود؛ زیرا احادیث به ادامه درگیری و جنگ نظامی بین اصره و ابقع (حکومت منطقه شام و معارضین) بعد از رجفة تا خروج سفیانی کماکان اشاره دارد و این نشان می‌دهد که رجفة و حمله هوایی و عذاب آسمانی تنها مناطق خاصی از شام را هدف قرار خواهد داد و به اصطلاح حرف باء در رجفة بالشام، باء تبعیضه خواهد بود؛^۳ زیرا در مناطق دیگر هنوز جنگ بین الرمحان (بین اصره و ابقع) تا خروج سفیانی کماکان در جریان خواهد بود.

۳-۴. دیدگاه سوم: رجفة الشام، به معنای جنگ در منطقه شام قبل از ظهور

احتمال سوم، این که رجفة الشام به وقوع جنگ تعبیر شود و به قرینه اختلاف رمحان در منطقه شام سرانجام به جنگ بین دو پرچم مخالف منتهی خواهد شد. از این رو رجفة در حدیث کتاب الغیبة نعمانی و الغیبة شیخ طوسی به معنای جنگ در منطقه شام قبل از ظهور در اثر اختلاف رمحان (اختلاف دو نیه) مقابل هم (رایة الاصره و رایة ابقع) خواهد بود. البته شواهد در تقویت این دیدگاه اقامه شده است از جمله:

۳-۴-۱. کتب لغت

در کتب لغت، از رجفة همراه با قرینه به معنای جنگ بر سر ملک و حکومت نیز یاد شده است:

۱. العین، ج ۶، ص ۱۰۹.

۲. علامات الظهور بحث فی فقه الدلالة و السلوک، ج ۲، ص ۱۷۴.

۳. مغنی اللیب، ص ۱۴۲.

رَجَفَ الْقَوْمُ إِذَا تَهَيَّؤُوا لِلْحَرْبِ.^۱

تَنَاوَلُ بَعْضُهُمْ بَعْضًا بِالْعِصَى وَالسُّيُوفِ.^۲

إِذَا تَقَاتَلُوا عَلَى الْمُلْكِ.^۳

۴-۳-۲. احادیث

و در منابع معتبر شیعی، رجفة با قرینه در معنای جنگ نیز استعمال شده است:

فَلَمَّا بَلَغَ أَهْلَ الْكُوفَةِ هَلَاقَ مَعَاوِيَةَ، أَرْجَفَ أَهْلَ الْعِرَاقِ بِيَزِيدٍ وَقَالُوا: نَقَاتَلُ؛

هنگامی که خبر هلاکت و مرگ معاویه به اهل کوفه رسید، اهل عراق اعلان قیام و

جنگ علیه یزید کردند و گفتند: با یزید خواهیم جنگید.^۴

از این رو، استعمال رجفة در معنای جنگ و قتال، معنای دور از ذهن نیست و علاوه بر

کتب لغت، در کتب متقدم تاریخی و حدیثی شیعه نیز استعمال شده است.

۴-۳-۳. احادیث مهدوی

شواهدی نیز از استنادات کارشناسان مهدوی در تفسیر برخی احادیث به چشم می خورد:

از جمله:

در کتاب کنز العمال به سه رجفة در یمن، شام و مشرق اشاره شده است:

تَكُونُ ثَلَاثَ رَجَفَاتٍ: رَجْفَةٌ بِالْيَمَنِ شَدِيدَةٌ وَرَجْفَةٌ بِالشَّامِ أَشَدُّ مِنْهَا وَرَجْفَةٌ بِالمَشْرِقِ.^۵

و رجفة در این حدیث کنایه از جنگ و قیام دانسته اند.^۶

سید محمد صدر نیز هنگام تشریح و تفسیر احادیث دجال با نقل حدیثی از اهل سنت:

يَجِيءُ الدَّجَالُ حَتَّى يَنْزِلَ فِي نَاحِيَةِ الْمَدِينَةِ ثُمَّ تَرْجُفُ الْمَدِينَةُ ثَلَاثَ رَجَفَاتٍ فَيَخْرُجُ إِلَيْهِ

كُلُّ كَافِرٍ وَمُتَأَفِّقٍ.^۷

۱. العین، ج ۶، ص ۱۰۹؛ لسان العرب، ج ۹، ص ۱۱۳.

۲. معجم مقایس اللغة، ج ۱، ص ۴۲۸؛ لسان العرب، ج ۹، ص ۲۱.

۳. النهایة فی غریب الحدیث و الاثر، ج ۱، ص ۲۴۱.

۴. وقعة الطّف، ص ۸۹.

۵. کنز العمال، ج ۱۴، ص ۲۴۲.

۶. ثورة الموطئین للمهدی فی ضوء احادیث اهل السنة، ص ۲۲۵.

۷. صحیح البخاری، ص ۲۱۷۳، ح ۶۱۱۶. و مشابه آن: عمدة عیون صحاح الاخبار، ص ۴۲۸.

رجفة را در این حدیث کنایه از مصائب، محن، فتنه‌ها و جنگ می‌داند.^۱ آری، اگر تعبیر حدیث به «رجفة الارض» بالشام تصریح داشت، راه را بر هر گونه احتمال دیگری می‌بست و در این صورت، تنها به معنای زلزله خواهد بود؛ لکن عدم ذکر واژه «الارض» و اکتفا به «رجفة بالشام»، گویای این واقعیت است که به قرینه اختلاف رمحان (اختلاف دو نیزه) می‌توان به راحتی به معنای اراده شده رجفة الشام در این حدیث نیز پی برد که اختلاف رمحان در منطقه شام منجر به رجفة و جنگ بین دو پرچم مخالف هم (یعنی رایة الاصهب و رایة الابقع) خواهد شد که در نتیجه آن انسان‌های فراوانی نیز کشته خواهند شد. مضاف بر این که به دلیل ذکر قرینه‌ای دیگر در ادامه این حدیث، احتمال اول، یعنی انطباق رجفة بر زلزله، تضعیف می‌شود؛ زیرا از رجفة بالشام به رحمت برای مؤمنین و عذاب برای کافران، توصیف شده است (رَجْفَةٌ تَكُونُ بِالشَّامِ ... يَجْعَلُهَا اللهُ رَحْمَةً لِلْمُؤْمِنِينَ وَعَذَابًا عَلَى الْكَافِرِينَ)؛ در حالی که در هنگام وقوع زلزله در یک منطقه، فرقی بین مؤمن و کافر وجود ندارد و همه انسان‌های ساکن آن مناطق، دچار زلزله می‌شوند.^۲

و اما این که رجفة، موجب قتل و کشته شدن بیش از صد هزار نفر در منطقه شام می‌شود، در واقع کنایه از کثرت کشته‌های جنگ داخلی منطقه شام بین اصهب و ابقع قبل از ظهور است و حتماً به معنای رقم دقیق و تعداد کشته‌های فتنه شام نیست؛ زیرا مشاهده شده است که در زبان عربی ذکر اعدادی چون سبعین و مئة، حکایت از کثرت دارد؛^۳ چنان که در اسلوب قرآنی همچون آیه ﴿إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ﴾^۴ ذکر اعداد در این مواضع، کنایه از فراوانی و کثرت است.^۵

۴-۳-۱. قرینه بر تشخیص معنای ارجح رجفة الشام

و اما این که چرا رجفة به «آیه من آیات الله» تعبیر شده است، با توجه به آنچه بیان گردید، واضح می‌شود؛ ضمن این که چون حوادث منطقه شام، سبب بازگشت کید و مکردشمنان به خودشان و موجب فرج و گشایش مؤمنین و سرانجام منجر به ظهور می‌گردد، طبیعی است

۱. تاریخ الغیبة الصغری، ج ۳، ص ۱۴۱.

۲. عذاب هرگاه واقع شود، فرقی بین گناهکار و دیگران نیست: التَّقْمَةُ إِذَا نَزَلَتْ لَمْ يَكُنْ لَهَا عَمَّنْ قَارَبَ الْمُذْنِبَ، دَفَاعٌ (الکافی، ج ۲، ص ۳۷۵). در حالی که در حدیث، رجفة فقط عذاب برای کافرین توصیف شده است.

۳. انوار القرآن، ج ۲، ص ۵۷۶.

۴. سوره توبه، آیه ۸۰.

۵. المیزان، ج ۹، ص ۳۵۱-۳۵۲.

که ظهور امام مهدی علیه السلام موجب عذاب برای کافران نیز خواهد بود. همچنین آغاز فرایند امر ظهور، تجلی قدرت الهی و نشانه‌ای از نشانه‌های خدواند محسوب می‌شود. به هر حال، قایلین دیدگاه اول با مانع روبه‌رو هستند و سد محکمی خواهد بود که انطباق رجفة بر زلزله در این حدیث را به صفر می‌رساند؛ زیرا رجفة الشام به رحمت برای مؤمنین و عذاب برای کافران توصیف شده است؛ در حالی که در هنگام وقوع زلزله فرقی بین مؤمن و کافر وجود ندارد و همه افراد آن منطقه را در برمی‌گیرد و همه افراد در معرض عذاب الهی قرار می‌گیرند. بنابراین، عبارت «رَحْمَةً لِلْمُؤْمِنِينَ وَعَذَابًا عَلَى الْكَافِرِينَ» خود قرینه‌ای است برای تشخیص معنای واقعی رجفة بالشام.

۵. زلزله سوریه قبل از ظهور با بیش از صد هزار کشته، قطعی نیست

بنابراین دیدگاهی که رجفه را در زلزله منحصر می‌داند، اشتباه است و با توجه به قراین حاکم بر حدیث، دلالت رجفه بر معنای جنگ در منطقه شام قبل از ظهور، تقویت می‌شود. از این رو آنچه تاکنون مطرح است که زلزله بزرگ در سوریه، رخ خواهد داد و بیش از صد هزار نفر در این زلزله کشته خواهند شد، مبتنی بر دیدگاه اول است و با توضیحاتی که در دیدگاه دوم و سوم بیان گردید، احتمال زلزله قبل از ظهور در منطقه شام، مورد خدشه قرار می‌گیرد و صحیح نیست؛ زیرا رجفة علاوه بر زلزله، معانی دیگر نیز دارد؛ از جمله: جنگ در سرزمین شام که خود نمود و مصداق عینی اختلاف رمحان (اختلاف بین دو نیزه) در فتنه شام است. مؤید دیدگاه فوق حدیثی از امام باقر علیه السلام است که بیان می‌کند، اختلاف منجر به فتنه و جنگ در منطقه شام خواهد شد:

إِذَا سَمِعْتُمْ بِاخْتِلَافِ الشَّامِ فِيمَا بَيْنَهُمْ فَالْمَرْبِ مِنَ الشَّامِ فَإِنَّ الْقِتْلَ بِهَا وَالْفِتْنَةَ.^۱

مضاف بر این که، عبارت «لم تنجل» در حدیث رجفة الشام، اگر به سکون لام باشد («لم تنجل» بجزم اللام)،^۲ نیز موجب تقویت دیدگاه سوم (رجفه به معنای جنگ در منطقه شام قبل از ظهور) می‌شود.^۳

۱. سرور اهل الایمان فی علامات الظهور، ص ۴۴.

۲. رک: بحار الانوار، ج ۵۲، ص ۲۵۳.

۳. نَجَلَهُ بِالرُّمْحِ: طَعَنَهُ، رَمَى بِهِ (لسان العرب، ج ۱۱، ص ۶۴۷). تَنَاجَلَ الْقَوْمُ بَيْنَهُمْ إِذَا تَنَازَعُوا (تهذیب اللغة، ج ۱۱، ص ۵۷). تَجَلَّ الشَّيْءُ أَى رَمَى بِهِ (معجم مقایس اللغة، ج ۵، ص ۳۹۶). وَ سُمِّيَ الرَّمْحُ مُتَجَلًّا لِأَنَّهُ يُنَجَّلُ بِهِ (جمهرة اللغة، ج ۱، ص ۴۹۲). بنابراین اختلاف رمحان موجب طعن و تنازع بین دو نیزه و دو جبهه مخالف هم و سرانجام موجب جنگ بین آنان خواهد شد.

بنابراین، زلزله و کشته شدن بیش از صد هزار نفر در سوریه را به عنوان نشانه قبل از خروج سفیانی و «تفسیر قطعی از رجفة الشام» محسوب نمی‌شود؛ چنان که در احتمال سوم به تفصیل خلاف آن بیان گردید.

البته در این نوشتار، سخن از رجفة الشام است، اما خسف جابیه و حرستای دمشق در سوریه قبل از ظهور می‌تواند ناشی از زلزله باشد.

۶. ترتیب حوادث فتنه شام قبل از ظهور

البته به نظر می‌رسد که معیار دیگری برای شناخت دقیق معنای «رجفة الشام»، با دقت و تأمل در حوادث قبل و بعد از آن، در ضمن حوادث «فتنه منطقه شام قبل از ظهور» میسر خواهد شد. از جمله روایاتی که «حوادث منطقه شام قبل از خروج سفیانی» را ترسیم کرده است، روایت موثق از امام علی علیه السلام در کتاب الغیبة شیخ طوسی است که البته به طریق و سند دیگری نیز در کتاب الغیبة نعمانی تکرار شده است و حوادث قبل از خروج سفیانی در منطقه شام را بیان می‌کند:

إِذَا اخْتَلَفَ رُحْمَانُ بِالشَّامِ فَهُوَ آيَةٌ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ تَعَالَى، قِيلَ: ثُمَّ مَهْ (ماذا)؟ قَالَ: ثُمَّ رَجْفَةٌ تَكُونُ بِالشَّامِ يَهْلِكُ فِيهَا مِائَةٌ أَلْفٍ يَجْعَلُهَا اللَّهُ رَمَّةً لِمُؤْمِنِينَ وَعَذَابًا عَلَى الْكَافِرِينَ فَإِذَا كَانَ ذَلِكَ فَانظُرُوا إِلَى أَصْحَابِ الْبِرَازِيزِ الشُّهْبِ وَالرَّيَاتِ الصُّفْرِ تُقْبَلُ مِنَ الْمُعْرَبِ حَتَّى تَحُلَّ بِالشَّامِ!... فَإِذَا كَانَ ذَلِكَ فَانظُرُوا حَسْفَ قَرْيَةٍ مِنْ دِمَشْقَ يَقَالُ لَهَا حَرَسْتَا، فَإِذَا كَانَ ذَلِكَ حَرَجَ ابْنُ آكِلَةَ الْأَكْبَادِ مِنَ الْوَادِي الْيَاسِ حَتَّى يَسْتَوِيَ عَلَى مَنْبَرِ دِمَشْقَ، فَإِذَا كَانَ ذَلِكَ فَانظُرُوا خُرُوجَ الْمُهْدَى.^۲

ترتیب دقیق‌تر «حوادث فتنه شام قبل از ظهور» در ضمن حدیث جابر جعفی از امام باقر علیه السلام در کتاب الغیبة نعمانی ذکر شده و جزئیات حوادث به تفصیل بیان شده است:

وَيَجِيئُكُمْ الصَّوْتُ مِنْ نَاحِيَةِ دِمَشْقَ بِالْفَتْحِ وَخُسْفٌ قَرْيَةٍ مِنْ قُرَى الشَّامِ تُسَمَّى الْجَابِيَةَ وَتَسْقُطُ طَائِفَةٌ مِنْ مَسْجِدِ دِمَشْقَ الْأَيْمَنِ وَمَارِقَةٌ تَمْرُقُ مِنْ نَاحِيَةِ الشَّرْكِ وَيَعْقُبُهَا هَرَجُ الرُّومِ^۳ وَ سَيَقْبَلُ إِخْوَانُ الشَّرْكِ حَتَّى يَنْزِلُوا الْجَزِيرَةَ^۴ وَ سَتَقْبَلُ مَارِقَةَ الرُّومِ حَتَّى يَنْزِلُوا الرَّمْلَةَ... ثُمَّ يَخْتَلِفُونَ

۱. الغیبة للحجه، ص ۴۶۱؛ بحار الأنوار، ج ۵۲، ص ۲۱۶.

۲. الغیبة، ص ۳۰۵؛ بحار الأنوار، ج ۵۲، ص ۲۵۳.

۳. در نسخه الاختصاص شیخ مفید، تعبیر «مرج الروم» است (الاختصاص، ص ۲۵۵).

۴. در نسخه تفسیر العیاشی «فإذا رأيت الترك جازوها فأقبلت الترك حتى نزلت الجزيرة» است (التفسیر، ج ۱، ص ۶۴).

عِنْدَ ذَلِكَ عَلَى ثَلَاثِ رَايَاتٍ رَايَةَ الْأَصْهَبِ وَرَايَةَ الْأَبْقَعِ وَرَايَةَ الشُّمَيْانِي. ^۱

لازم به ذکر است که حدیث جابر جعفی از امام باقر علیه السلام از چند طریق سندی مختلف و در چندین کتاب معتبر حدیثی شیعه از جمله: کتاب الغیبة نعمانی، ^۲ کتاب التفسیر عیاشی، ^۳ کتاب الغیبة شیخ طوسی، ^۴ کتاب الاختصاص ^۵ و کتاب الارشاد ^۶ شیخ مفید و در منابع حدیثی متأخر همچون بحار الانوار ^۷ علامه مجلسی، ذکر شده است؛ لکن، کامل ترین شکل این روایت از نظر متن و سند، در کتاب الغیبة نعمانی بیان شده است. لازم به ذکر است که حدیث جابر جعفی از امام باقر علیه السلام، در تشریح حوادث فتنه شام قبل از ظهور، «حدیث صحیحہ اعلائی» و در زمره «معتبرترین» احادیث مهدویت از دیدگاه وثاقت سندی و محتوایی است. ^۸

بنابراین، طبق احادیث صحیح و موثق، ترتیب «حوادث فتنه طولانی ^۹ شام قبل از ظهور»، به نقل از امام علی علیه السلام و امام باقر علیه السلام در کتاب الغیبة نعمانی و الغیبة شیخ طوسی، چنین است:

۱. اختلاف الرمحان بالشام: اختلاف و صف آرایبی نظامی بین دو جبهه مخالف هم (رایة الاصهب و رایة الابقع) در منطقه شام؛
۲. رجفة بالشام: اضطراب شدید، فتنه، قتل و جنگ در منطقه شام (دیدگاه مختار نویسنده) ^{۱۰} و یا احتمال زلزله؛
۳. البرادین الشهب المحذوفة: ورود ادوات نظامی و ماشین های جنگی مجهز به پرتاب

۱. الغیبة، ص ۲۷۹؛ الاختصاص، ص ۲۵۵؛ الغیبة للحجه، ص ۴۴۲؛ التفسیر، ج ۱، ص ۶۴؛ بحار الانوار، ج ۵۲، ص ۲۳۷.

۲. الغیبة، ص ۲۷۹.

۳. التفسیر، ج ۱، ص ۶۴ و ۲۴۴؛ التفسیر، ج ۲، ص ۲۴۱.

۴. الغیبة للحجه، ص ۴۴۲.

۵. الاختصاص، ص ۲۵۵.

۶. الارشاد، ج ۲، ص ۳۷۲.

۷. بحار الانوار، ج ۵۲، ص ۲۱۲ و ۲۳۷.

۸. بررسی توصیفی و تحلیلی کتاب الغیبة شیخ طوسی، ص ۶۱-۶۵؛ تأملی در نشانه های حتمی ظهور، ص ۸۴؛ علامات الظهور بحث فی فقه الدلالة و السلوک، ج ۲، ص ۱۶۱-۱۶۴؛ دانش نامه امام مهدی، ج ۷، ص ۱۰۰ و ۱۲۵.

۹. تَكُونُ بِالشَّامِ فِتْنَةٌ كُلَّمَا سَكَتَتْ مِنْ جَانِبِ طَمَثٍ مِنْ جَانِبٍ، فَلَا تَنْتَاهِي حَتَّى يَنَادِيَ مُنَادٍ مِنَ السَّمَاءِ: إِنَّ أَمِيرَكُمْ فُلَانٌ (عقد الدرر فی أخبار المنتظر، ص ۷۵). لَا يَطْهَرُ الْقَائِمُ حَتَّى يَشْمَلَ النَّاسَ بِالشَّامِ فِتْنَةٌ يَطْلُبُونَ الْمَخْرَجَ مِنْهَا فَلَا يَجِدُونَهُ (الغیبة، ص ۲۷۹؛ إثبات الهداة، ج ۵، ص ۳۶۸).

۱۰. در حدیث دیگری نیز به اختلاف و سپس فتنه، قتل و کشتار در منطقه شام به صراحت اشاره شده است: إِذَا سَمِعْتُمْ بِاخْتِلَافِ الشَّامِ فِيمَا بَيْنَهُمْ فَالْهَرَبُ مِنَ الشَّامِ فَإِنَّ الْقَتْلَ بِهَا وَ الْفِتْنَةَ (سرور اهل الایمان فی علامات الظهور، ص ۴۴).

- سلاح که شعله‌های آتش از آن زبانه می‌کشد؛
۴. الرايات الصفرة تحل بالشام: ورود نظامیان پرچم‌های زرد رنگ در صحنه تحولات میدانی فتنه شام؛
۵. ندا و صوت فتح از ناحیه دمشق: شنیده شدن بشارت فتح و پیروزی برای یکی از طرف‌های درگیر در فتنه شام؛
۶. خسف جابیه - حرستا دمشق در سوریه: ^۱ احتمال وقوع زلزله یا رانش زمین یا حادثه‌ای سهمگین در اثر حمله نظامی با سلاح مرگبار یا انفجارهای قوی در زیرزمین؛ منجر به خسف و فرورفتن در سطح زمین در محور جابیه - حرستا در دمشق سوریه؛
۷. فروریختن بخش‌هایی از مسجد جامع اموی دمشق؛
۸. مارقة تمرق من ناحية الترك: خروج ساکنان نواحی هم‌مرز با ترک‌ها در منطقه شام؛
۹. هرج الروم: اختلاف، فتنه و قتل و جنگ بین رومی‌ها و غربی‌ها؛
۱۰. حمله اخوان الترك به جزيرة الشام: حمله برادران ترک به مناطق شرق سوریه؛
۱۱. حضور مارقة الروم در فلسطين: ورود بخشی از غربی‌ها به صحنه تحولات فتنه شام با حضور نظامی در منطقه رمله (نزدیک بیت المقدس) در فلسطین؛
۱۲. خروج سفیانی از وادی یابس (درعا) در جنوب سوریه و تسلط بر دمشق.^۲
- بنابراین، اگر «خسف جابیه - حرستای دمشق» رخ دهد و بخشی‌هایی از مسجد اموی دمشق نیز فرو بریزد و «مارقة الشام از سمت ترک‌ها» ادعای خروج کنند، آنگاه برهمگان، معنای دقیق «رجفة الشام» روشن خواهد شد.^۳

۱. هرچند قرائنی بر «وحدت خسف» در منطقه شام قبل از ظهور (زلزله دمشق در محور جابیه و حرستا) بیان گردید، لکن در فرض صحت «تعدد خسف» در منطقه شام قبل از ظهور، آن‌گاه ترتیب حوادث فوق نیز دستخوش تغییر است؛ بدین معنا که حدیث امام علی علیه السلام در الغیبة شیخ طوسی، معروف به حدیث رجفة الشام (حدیث اول) قبل از خروج سفیانی و حدیث امام باقر علیه السلام در الغیبة نعمانی (حدیث دوم) بعد از خروج سفیانی رخ خواهد داد. در نتیجه در ادامه سلسله حوادث فتنه شام قبل از ظهور، جهان شاهد دو خسف در حرستا و جابیه خواهد بود که زمان آن‌ها نیز متفاوت است. به عبارت دیگر، خسف حرستا قبل از خروج سفیانی و خسف جابیه بعد از خروج سفیانی رخ خواهد داد؛ زیرا در فرض تعدد خسف، احتمال دارد حوادث مذکور در حدیث جابر جعفی از امام باقر علیه السلام در الغیبة نعمانی - که خسف جابیه نیز در زمره آن‌ها قرار دارد - بعد از خروج سفیانی رخ دهد.

۱. الغیبة، ص ۳۰۵؛ الغیبة للحجه، ص ۴۶۱؛ بحار الأنوار، ج ۵۲، ص ۲۱۶ و ۲۵۳؛ الغیبة، ص ۲۷۹؛ الإختصاص، ص ۲۵۵؛ الغیبة للحجه، ص ۴۴۲؛ التفسیر، ج ۱، ص ۶۴؛ بحار الأنوار، ج ۵۲، ص ۲۳۷.
۳. رک: «بررسی و تحلیل حوادث فتنه شام (سوریه) قبل از ظهور»، ش ۴۹، ص ۳۴۷-۳۶۸.

۷. رجفة الشام ورحمت برای مؤمنین

این که چرا از رجفة به فتح و رحمت برای مؤمنین تعبیر شده است، می‌توان به سه گونه تفسیر نمود:

۱. احتمال دارد، رحمة للمؤمنین اشاره به بازگشت ظلم، حيله و کيد مخالفين و دشمنان شيعه به خودشان و در امان ماندن مناطق شيعی و حفظ مؤمنین در منطقه شام باشد و نیز اشاره به این دارد که رجفة بالشام همه مناطق شام را دربر نمی‌گیرد و تنها بخشی‌هایی از سرزمین شام را شامل می‌شود که محل وقوع جنگ بین دو پرچم مخالف هم (رایة الاصبه و رایة الابقع) است؛ به طوری که محل اصلی جنگ و درگیری‌ها از مناطق جغرافیایی مؤمنین و شیعیان منطقه شام، به دور است و حدیث نیز مؤید این معنا است:

يَخْرُجُ بِالشَّامِ فَيَنْقَادُ لَهُ أَهْلُ الشَّامِ إِلَّا طَوَائِفَ مِنَ الْمُتَّقِينَ عَلَى الْحَقِّ يَعْصِمُهُمُ اللَّهُ مِنَ الْخُرُوجِ مَعَهُ؛^۱

سفیانی از منطقه شام، خروج می‌کند و مردم منطقه شام از سفیانی اطاعت می‌کنند بجز طایفه و مذهب راه حق (شیعیان) که خداوند آن‌ها را از شر خروج و همراهی با سفیانی، حفظ می‌کند.

بی‌شک، مصداق عبارت «طوائف من المقيمين على الحق» در روایت مورد اشاره، شیعیان و پیروان امیرالمؤمنین علی بن ابی‌طالب عليه السلام هستند که در عصر حاضر منطبق بر شیعیان منطقه شام (شیعه حزب الله لبنان و دیگر شیعیان) است که اگر تا عصر ظهور باقی بمانند، ان شاء الله در هنگام خروج سفیانی از شر همراهی و بیعت با لشکریان سفیانی و جبهه کفر و شیطان، در امان خواهند ماند.

چرا شیعیان منطقه شام (ابدال الشام)^۲ از شر همراهی با سفیانی در امان خواهند بود؟ شاید این امر دلالت بر این دارد که قبل از حضور سفیانی بر حکومت دمشق در سوریه و تصرف الكور الخمس، شیعیان در جبهه حق با تمهیدات لازم و آمادگی‌های نظامی توانسته‌اند، امنیت شیعیان ساکن منطقه شام را تضمین نمایند.

۲. احتمال دارد اشاره به بشارت پیروزی مؤمنان بر کافران مطابق با تفسیر آیات ابتدایی

۱. الغیبه، ص ۳۰۵.

۲. دلائل الامامة، ص ۴۶۶.

سوره روم^۱ و خبر غیبی قرآن از پیروزی مؤمنین بر رومی‌ها در منطقه شام قبل از ظهور باشد که مصداق رحمة للمؤمنین و عذابا للكافرين است.^۲ توضیح، این که مفسرین در ضمیر کلمه «عَلَيْهِمْ» در آیه سوم سوره روم «هُمُ مِنْ بَعْدِ عَلَيْهِمْ سَيَغْلِبُونَ فِي بَضْعِ سَنِينَ» اختلاف نظر دارند. مشهور مفسرین، ضمیر کلمه «عَلَيْهِمْ» را به رومیان برمی‌گردانند و در این صورت، هر سه ضمیر در این آیه به رومی‌ها برمی‌گردد.^۳ و برخی دیگر از مفسران، ضمیر دوم را به ایرانیان برمی‌گردانند و معنای آیه چنین می‌شود: رومی‌ها بعد از غلبه ایرانیان، به زودی غلبه خواهند کرد.^۴

در مقابل این دو احتمال، دیدگاه سوم و ارجح این است که هر سه ضمیر در آیه سوم سوره روم به ایرانیان برمی‌گردد؛^۵ بدین معنا که برای بار دوم نیز ایرانیان بر رومی‌ها غلبه خواهند کرد. این پیروزی ایرانیان و جبهه شیعی بر رومی‌ها (غرب و یهود) در ادنی الارض (منطقه شام)^۶ وعده قطعی خداوند است «وَعَدَ اللَّهُ لَا يُخْلِفُ اللَّهُ وَعْدَهُ» و در بضع سنین (کمتر از ده سال)^۷ بعد از شروع فتنه شام رخ خواهد داد.

البته این پیروزی ایرانیان در جنگ دوم بر رومی‌ها، این بار فرح و شادی مؤمنین را نیز در پی خواهد داشت «وَيَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ». لازم به ذکر است، مؤمنان در ادبیات قرآنی به شیعیان اهل بیت (علیهم‌السلام) اطلاق می‌شود و به شهادت آیه اکمال، دین مرضی خدا ایمان به همراه ولایت است. دیدگاه سوم، طرحی نواز آیات ابتدایی سوره روم است که تاکنون در میان مفسرین، سابقه نداشته است^۸ و البته ادله‌ای نیز می‌توان در تقویت دیدگاه سوم، اقامه نمود؛ از جمله:

الف. عبارت «مَنْ بَعْدَ عَلَيْهِمْ» گویای این مطلب است که ضمیر هم به ایرانیان غالب برمی‌گردد؛ زیرا اگر منظور، رومیان بودند، عبارت «هم سیغلبون» کافی بود؛ در حالی که

۱. «الْمُغْلِبَاتِ الرُّومِ فِي أَدْنَى الْأَرْضِ وَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَلَيْهِمْ سَيَغْلِبُونَ فِي بَضْعِ سَنِينَ... وَيَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ بِنَصْرِ اللَّهِ» (سوره روم، آیه ۵-۱).

۲. رک: تأملی در سوره روم بشارت فتح فلسطین، ص ۱۹-۳۱؛ «نقش ایرانیان در عصر ظهور»، ص ۲۸-۳۰؛ «مواجهه امام زمان با قوم یهود در عصر ظهور»، ص ۷۵-۷۶.

۳. المیزان، ج ۱۶، ص ۲۳۳؛ تفسیر مفاتیح الغیب، ج ۲۵، ص ۸۰؛ تفسیر الکشاف، ج ۳، ص ۴۶۷؛

۴. تفسیر مجمع البیان، ج ۸، ص ۴۶۰؛ تفسیر نور الثقلین، ج ۴، ص ۱۷۰؛ تفسیر روح المعانی، ج ۱۱، ص ۱۹.

۵. تأملی در سوره روم بشارت فتح فلسطین، ص ۱۹-۳۱.

۶. الکافی، ج ۸، ص ۲۶۹.

۷. معجم مقاییس اللغة، ج ۱، ص ۲۵۷؛ لسان العرب، ج ۸، ص ۱۵.

۸. «نقش ایرانیان در عصر ظهور»، ش ۲۵، ص ۲۸-۳۰.

خدواند می فرماید: ﴿وَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَلَيْهِمْ سَيِّغُلُونَ﴾.

ب. اگر آیه را به غلبه رومیان معنا کنیم، لازم می آید که مصدر «عَلَيْهِمْ» را به معنای اسم مفعول «مغلوبیتهم» معنا کنیم که خلاف ظاهر است.

ج. پیروزی دوم اگر از آن رومیان باشد، شاهد تاریخی برای آن وجود ندارد؛ زیرا در تاریخ به پیروزی رومیان بر ایرانیان در کمتر از ده سال بعد از پیروزی و غلبه ایرانیان، گزارش نشده است؛ در حالی که به نص قرآن باید پیروزی رومیان بعد از شکست شان از ایرانی ها، در کمتر از ده سال (فِي بَضْعِ سِنِينَ) رخ دهد، ولی در تاریخ به این پیروزی با این ویژگی ها اشاره نشده است.

د. اگر پیروزی متعلق به رومیان باشد، دیگر ارتباطی بین پیروزی و شادی مؤمنان نیست؛ زیرا به تصریح قرآن، مؤمنان از پیروزی دوم شادمان خواهند گشت (وَيَوْمَئِذٍ يُفْرِحُ الْمُؤْمِنُونَ بِتَضْرِإِ اللَّهِ) و این پیروزی به خدواند نسبت داده شده است.^۱ و البته احادیثی از اهل بیت (علیهم السلام) نیز این دیدگاه را تقویت می کند و تاویل آیه را مربوط به زمان ظهور امام عصر می داند:

وَيَوْمَئِذٍ يُفْرِحُ الْمُؤْمِنُونَ بِتَضْرِإِ اللَّهِ عِنْدَ قِيَامِ الْقَائِمِ.^۲

بنابراین، در جنگ اول روم - که بر منطقه شام و فلسطین تسلط داشتند - از ایرانیان در «صدر اسلام و عهد پیامبر»، شکست خوردند. و در جنگ دوم در «عصر ظهور و قبل از قیام قائم»، نیز رومی ها (غرب و یهود)، در ادنی الارض (منطقه شام) واقع در مجاورت بحرال میت در مرز فلسطین، دوباره از ایرانیان شکست خواهند خورد. البته این بار، مؤمنین از این پیروزی ایرانیان شیعه، خوشحال خواهند شد.

۳. یا این که به مصداق اتم و اکمل رحمت برای مؤمنین، یعنی ظهور امام عصر اشاره دارد. به عبارت دیگر، ظهور امام مهدی (علیه السلام)، مصداق اصلی عذاب برای کافران و رحمت برای مؤمنین خواهد بود؛ زیرا در پی رجفة الشام و جنگ در منطقه شام به وقوع گشایش و رحمت برای مؤمنین تصریح شده است که این عبارت، ارتباط معناداری با حدیث توقع فرج امام عصر از سه حادثه قبل از ظهور دارد که از جمله آن ها، اختلاف رمحان فی الشام و اختلاف

۱. «مواجهه امام زمان با قوم یهود در عصر ظهور»، ش ۴۲، ص ۷۵-۷۶.

۲. وَ يَوْمَئِذٍ يُفْرِحُ الْمُؤْمِنُونَ بِتَضْرِإِ اللَّهِ عِنْدَ قِيَامِ الْقَائِمِ (تأویل الآيات الظاهرة، ص ۴۲۷؛ تفسیر البرهان، ج ۴، ص ۳۳۵؛ بحار الانوار، ج ۳۱، ص ۵۱۶). و مشابه آن: يَوْمَئِذٍ يُفْرِحُ الْمُؤْمِنُونَ بِتَضْرِإِ اللَّهِ بِقِيَامِ الْقَائِمِ (دلایل الامامة، ص ۴۶۵؛ اثبات الهداة، ج ۵، ص ۲۰۱).

اهل الشام بینهم است که از علامت‌های فرج و گشایش مؤمنین شمرده شده است:

انْتَظِرُوا الْفَرَجَ مِنْ ثَلَاثٍ، فَقِيلَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ: وَمَا هُنَّ، فَقَالَ: اخْتِلَافُ أَهْلِ الشَّامِ بَيْنَهُمْ.^۱

به عبارت دیگر، مصداق اصلی رحمت برای مؤمنین، ظهور امام عصر خواهد بود و از جمله مصادیق قرب و نزدیکی ظهور، اختلاف رمحان و جنگ منطقه شام است که بشارت قرب ظهور را در پی دارد و با ظهور حضرت، رحمت برای مؤمنین و عذاب برای کافران به معنای اکمل آن رخ خواهد داد؛ کما این که حوادث منطقه شام نیز در نهایت منجر به خروج اولین نشانه حتمی ظهور (سفیانی به عنوان حاکم دمشق) خواهد شد که خود به نوعی بشارت نزدیکی ظهور را برای مؤمنین در پی دارد:

فَأَبَشِرُوا ثُمَّ أَبَشِرُوا بِالَّذِي تُرِيدُونَ... الشُّفِيَانِي... وَهُوَ مِنَ الْعَلَامَاتِ لَكُمْ.^۲

زیرا پانزده ماه بعد از سفیانی (وَمِنْ أَوَّلِ خُرُوجِهِ إِلَى آخِرِهِ خَمْسَةَ عَشَرَ شَهْرًا... لَمْ يَزِدْ عَلَيْهَا يَوْمًا)^۳ ظهور رخ خواهد داد و موجب فرج، فتح و شادی مؤمنین خواهد گردید.

نتیجه

حدیث «رجفة الشام» در کتب الغیبة نعمانی^۴ و الغیبة شیخ طوسی^۵ ترتیب «حوادث قبل از ظهور» در منطقه شام را بیان می‌کند. رجفة الشام به عنوان «اولین» نشانه قبل از خروج سفیانی توصیف شده است و درباره آن سه احتمال عمده مطرح است و مختار این نوشتار، دیدگاه سوم خواهد بود.

رجفة در لغت عرب، قرآن و احادیث همیشه به حادثه زمینی و زلزله اطلاق نمی‌شود، بلکه تنها یکی از معانی رجفة، زلزله است. به عبارت دیگر، اصل معنای رجفة، اضطراب و لرزش شدید است (الرجفة: الاضطراب الشدید)^۶ که اگر در زمین رخ دهد، به معنای زلزله است (رَجَفَتِ الْأَرْضُ، تَزَلْزَلَتْ)^۷ و اگر از آسمان رخ دهد، همچون صاعقه‌ای که در میقات بر

۱. الغیبة، ص ۲۵۱.

۲. همان، ص ۳۰۰.

۳. الشُّفِيَانِيُّ مِنَ الْمَخْتُومِ وَ خُرُوجُهُ فِي رَجَبٍ وَ مِنْ أَوَّلِ خُرُوجِهِ إِلَى آخِرِهِ خَمْسَةَ عَشَرَ شَهْرًا سِنَّةً أَشْهُرٌ يُقَاتِلُ فِيهَا فَإِذَا مَلَكَ الْكُوزَ الْحَمْسَ مَلَكَ تِسْعَةَ أَشْهُرٍ وَ لَمْ يَزِدْ عَلَيْهَا يَوْمًا (همان، ص ۳۰۰).

۴. همان، ص ۳۰۵.

۵. الغیبة للحجه، ص ۴۶۱.

۶. مفردات الفاظ القرآن، ص ۳۴۴؛ معجم مقایس اللغة، ج ۱، ص ۴۹۱.

۷. المحيط فی اللغة، ج ۷، ص ۱۹.

قوم موسی فرود آمد؛^۱ به معنای عذاب آسمانی خواهد بود (کل عذاب أنزل فأخذ قوما فهو رَجْفَةٌ).^۲ همچنین رجفة به معنای جنگ بر سر ملک و حکومت نیز است (رَجَفَ القومُ إذا تَهَيَّؤُوا للحرب،^۳ تناوُلُ بعضهم بعضاً بالعِصَى والسُّيُوفِ،^۴ إذا تقاتلوا على الملك^۵). و در منابع تاریخی متقدم شیعی، رجفة در معنای قیام و اعلان جنگ نیز استعمال شده است:

فلَمَّا بلغ أهل الكوفة هلاك معاوية، أرفج أهل العراق بيزيد وقالوا: نقاتل؛

هنگامی که خبر هلاکت و مرگ معاویه به اهل کوفه رسید، اهل عراق اعلان قیام و جنگ علیه یزید کردند و گفتند: با یزید خواهیم جنگید.^۶

از این رو، سه احتمال مختلف و سه تفسیر در معنای «رجفة الشام»؛ یعنی: ۱. حادثه زمینی (زلزله)، ۲. حادثه آسمانی (حمله با سلاح مرگبار و قتل بیش از صد هزار نفر)، ۳. جنگ در منطقه شام محتمل است.

از آنجا که اصل ماده رجفه به معنای اضطراب شدید است، هر آنچه موجب این اضطراب شود، در دایره معنایی این عبارت می‌گنجد. پس علاوه بر زلزله و صاعقه، سلاح‌های زمینی یا آسمانی به کار رفته در جنگ که موجب اضطراب شدید شود نیز می‌تواند مراد باشد. از این رو با رجوع به معنای گوهری واژه رجفه (اضطراب شدید)، دایره معنایی این واژه گسترش یافته و علاوه بر بلاای طبیعی، بلاای غیر طبیعی و ساخته بشر را نیز در بر می‌گیرد.

به ویژه به کار رفتن عبارت رجفه بعد از عبارت اختلف الرمحان، نشان‌گر این است که «اختلف الرمحان» اشاره به مرحله اول درگیری و ایجاد اختلاف در منطقه شام است و قرار گرفتن عبارت «رجفه» پس از آن می‌تواند اشاره به مرحله دوم و بیان وقوع جنگ باشد. در حقیقت، این دو عبارت، اشاره به دو مرحله اختلاف و سپس جنگ است.

با توجه به آنچه ذکر گردید، به قرینه اختلاف الرمحان (اختلاف دو نیزه)، معنای سوم ترجیح دارد. همچنین به دلیل ذکر قرینه‌ای دیگر در ادامه این حدیث، احتمال اول، یعنی

۱. تفسیر الکشاف، ج ۲، ص ۱۶۴.

۲. العین، ج ۶، ص ۱۰۹.

۳. لسان العرب، ج ۹، ص ۱۱۳.

۴. معجم مقایس اللغة، ج ۱، ص ۴۲۸؛ لسان العرب، ج ۹، ص ۲۱.

۵. النهایة فی غریب الحدیث والاثار، ج ۱، ص ۲۴۱.

۶. وقعة الطف، ص ۸۹.

انطباق رجفة بر زلزله تضعیف می شود؛ زیرا از رجفة بالشام به رحمت برای مؤمنین و عذاب برای کافران توصیف شده است (رَجْفَةٌ تَكُونُ بِالشَّامِ ... يَجْعَلُهَا اللهُ رَحْمَةً لِلْمُؤْمِنِينَ وَعَذَابًا عَلَى الْكَافِرِينَ)؛ در حالی که در هنگام وقوع زلزله، فرقی بین مؤمن و کافر وجود ندارد^۱ و همه انسان های ساکن آن مناطق دچار زلزله می شوند. آری، اگر تعبیر حدیث به «رجفة الارض» بالشام تصریح داشت، راه را بر هر احتمال و معنای دیگری می بست و در این صورت فقط به معنای زلزله خواهد بود.

از این رو، استعمال رجفة در معنای جنگ و قتال، معنای دور از ذهن نیست و علاوه بر کتب لغت، در کتب اصیل و متقدم شیعه نیز استعمال شده است؛ مضاف بر این که عدم ذکر عبارت «رجفة الارض بالشام» و اکتفا به «رجفة بالشام» گویای این واقعیت است که به قرینه اختلاف رمحان (اختلاف دو نیزه) می توان به راحتی به معنای اراده شده رجفة الشام در این حدیث نیز پی برد؛ بدین معنا که اختلاف رمحان در منطقه شام، منجر به جنگ بین دو جبهه مقابل هم (رایة الاصبه و رایة الابقع) خواهد شد که در نتیجه آن، انسان های فراوانی نیز کشته خواهند شد. از این رو رجفة الشام به جنگ در منطقه شام قبل از ظهور تعبیر می شود.

کتابنامه

- قرآن کریم
- إثبات الهداة، محمد بن الحسن حر عاملی، بیروت: اعلمی، چاپ اول، ۱۴۲۵ق.
- إحقاق الحق، نورالله شوشتری، قم: مکتبه آية الله المرعشی النجفی، چاپ اول، ۱۴۰۹ق.
- الإختصاص، تحقیق: علی اکبر غفاری، قم: المؤتمر العالمی لالفیة الشیخ المفید، چاپ اول، ۱۴۱۳ق.
- الإرشاد، محمد بن محمد بن نعمان مفید، قم: کنگره شیخ مفید، چاپ اول، ۱۴۱۳ق.
- انوار القرآن، مصطفی الحمصی، دمشق: مکتبه الغزالی، چاپ اول، ۱۴۲۳ق.
- احوال یوم القیامة و علاماتها الكبرى، محمد سفارینی نابلسی، قاهره، دار المنار، بی تا.
- بحار الأنوار، محمد باقر مجلسی، بیروت: دار احیاء التراث العربی، چاپ دوم، ۱۴۰۳ق.
- البدء و التاريخ، مطهر بن محمد المقدسی، بی جا: مکتبه الثقافة الدینیة، بی تا.

۱. عذاب هرگاه واقع شود، فرقی بین گناهکار و دیگران نیست: النَّقْمَةُ إِذَا تَزَلَّتْ لَمْ يَكُنْ لَهَا عَمَّنْ قَارَبَ الْمُذْنِبَ، دَفَاعُ (الکافی، ج ۲، ص ۳۷۵). در حالی که در حدیث، رجفة فقط عذاب برای کافرین توصیف شده است.

- بررسی توصیفی تحلیلی کتاب الغیبه شیخ طوسی، حیدر علی، قم: بوستان کتاب، چاپ اول، ۱۳۹۲ش.
- تاریخ الغیبه الصغری، محمد صدر، بیروت: دارالتعارف، چاپ اول، ۱۴۱۲ق.
- تأملی در سوره روم بشارت فتح فلسطین، مسعود پورسیدآقایی، قم: موسسه آینده روشن، چاپ اول، ۱۳۹۵ش.
- تأملی در نشانه‌های حتمی ظهور، نصرت الله آیتی، قم: موسسه آینده روشن، چاپ اول، ۱۳۹۰ش.
- تأویل الآیات الظاهرة، علی استرآبادی، تحقیق: حسین استاد ولی، قم: جامعه مدرسین، چاپ اول، ۱۴۰۹ق.
- تفسیر البرهان، هاشم بن سلیمان بحرانی، تهران: موسسه البعثة، چاپ اول، ۱۴۱۵ق.
- تفسیر القمی، علی بن ابراهیم قمی، تحقیق: طیب موسوی جزائری، قم: دارالکتاب، چاپ سوم، ۱۳۶۳ش.
- تفسیر الکشاف، محمود بن عمر زمخشری، تحقیق: مصطفی حسین احمد، بیروت: دارالکتاب العربی، چاپ سوم، ۱۴۰۷ق.
- تفسیر المیزان، محمد حسین طباطبایی، بیروت: اعلمی، چاپ دوم، ۱۳۹۰ق.
- تفسیر روح المعانی، محمود بن عبدالله آلوسی، تحقیق: علی عبدالباری عطیه، بیروت: دارالکتب العلمیة، چاپ اول، ۱۴۱۵ق.
- تفسیر مجمع البیان، فضل بن الحسن طبرسی، تهران: ناصر خسرو، چاپ سوم، ۱۳۷۲ش.
- تفسیر مفاتیح الغیب، محمد بن عمر فخر رازی، بیروت: دار احیاء التراث العربی، چاپ سوم، ۱۴۲۰ق.
- تفسیر نور الثقلین، عبدعلی بن جمعه حویزی، قم: اسماعیلیان، چاپ چهارم، ۱۴۱۵ق.
- التفسیر، محمد بن مسعود عیاشی، تحقیق: سیدهاشم رسولی محلاتی، تهران: المطبعة العلمیة، چاپ اول، ۱۳۸۰ق.
- تهذیب اللغة، محمد بن احمد ازهری، بیروت: دار احیاء التراث العربی، چاپ اول، ۱۴۲۱ق.
- ثورة المواطنين للمهدی فی ضوء أحادیث أهل السنة، مهدی حمد فتلاوی، بیروت: دارالوسيلة، چاپ دوم، ۱۴۱۸ق.

- جمهرة اللغة، محمد بن حسن ابن دريد، بيروت: دارالعلم للملایین، چاپ اول، ۱۹۸۸م.
- الخرائج و الجرائح، سعيد بن هبة الله راوندى، قم: مؤسسة الإمام المهدي، چاپ اول، ۱۴۰۹ق.
- دانش نامه امام مهدي، محمد ري شهري، قم: دارالحدیث، چاپ اول، ۱۳۹۳ش.
- الدر النظيم في مناقب الاثمه، يوسف بن حاتم شامی، قم: جامعه مدرسين، چاپ اول، ۱۴۲۰ق.
- دلائل الإمامة، محمد بن جرير طبري، تهران: مؤسسة البعثة، چاپ اول، ۱۴۱۳ق.
- الرجال، محمد بن عمر كشي، تحقيق: سيد مهدي رجايي، قم: مؤسسة آل البيت، چاپ اول، ۱۴۰۴ق.
- روزگار رهايي، علي اكبر مهدي پور، تهران: آفاق، چاپ پنجم، ۱۳۸۶ش.
- روش نقد و برسي روايات مهدويت، خدامراد سليميان، قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامي، چاپ اول، ۱۳۹۶ش.
- سرور أهل الإيمان في علامات الظهور، علي بن عبدالكريم نيلي نجفي، تحقيق: قيس عطار، قم: دليل ما، چاپ اول، ۱۴۲۶ق.
- شرح نهج البلاغه، عبد الحميد بن هبة الله ابن ابى الحديد، تحقيق: محمد ابوالفضل ابراهيم، قم: مكتبة آية الله المرعشي النجفي، چاپ اول، ۱۴۰۴ق.
- شش ماه پاياني، محمود مطهری نيا، تهران: موعود عصر، چاپ ششم، ۱۳۸۸ش.
- صحيح البخاري، محمد بن اسماعيل بخاري، تحقيق: وزارة الاوقاف، قاهره: المجلس الاعلى لشئون الاسلامية، چاپ دوم، ۱۴۱۰ق.
- العدد القوية، علي بن يوسف ابن مطهر حلي، تحقيق: سيد مهدي رجائي، قم: مكتبة آية الله المرعشي النجفي، چاپ اول، ۱۴۰۸ق.
- العرف الوردی في أخبار المهدي، جلال الدين عبدالرحمن بن ابى بكر سيوطي، تهران: المجمع العالمي للتقريب بين المذاهب الإسلامية، چاپ اول، ۱۳۸۵ش.
- عصر الظهور، علي كوراني، قم: دار الهدى، چاپ دوازدهم، ۱۴۳۰ق.
- عصر ظهور، علي كوراني، ترجمه: عباس جلالی، تهران: اميركبير، چاپ ششم، ۱۳۸۲ش.
- عقد الدرر في أخبار المنتظر، يوسف بن يحيى مقدسي شافعي، قم: مسجد جمكران، چاپ سوم، ۱۴۲۸ق.

- علامات الظهور بحث فى فقه الدلالة و السلوك، جلال الدين على الصغير، بيروت: دارالاعراف للدراسات، چاپ اول، ۱۴۳۳ق.
- علل الشرائع، محمد بن على صدوق، قم: داوری، چاپ اول، ۱۳۸۵ش.
- عمدة عيون صحاح الأخبار، يحيى بن حسن ابن بطريق، قم: جامعه مدرسين، چاپ اول، ۱۴۰۷ق.
- العين، خليل بن احمد فراهيدى، قم: هجرت، چاپ دوم، ۱۴۰۹ق.
- الغيبة للحجه، محمد بن الحسن طوسى، تحقيق: عبادالله طهرانى، قم: مؤسسة المعارف الإسلامية، چاپ سوم، ۱۴۲۵ق.
- الغيبة، محمد بن ابراهيم نعمانى، تحقيق: على اكبر غفارى، تهران: صدوق، چاپ اول، ۱۳۹۷ق.
- الغيبة، نعمانى، احمد فهري زنجانى، تهران: دارالكتب الإسلامية، چاپ چهارم، ۱۳۶۲ش.
- الفائق فى غريب الحديث، محمود بن عمر زمخشري، بيروت: دارالكتب العلميه، چاپ اول، ۱۴۱۷ق.
- الفتن، نعيم بن حماد المروزي، تحقيق: مجدى بن منصور الشورى، بيروت: دارالكتب العلمية، چاپ دوم، ۱۴۲۳ق.
- الفجر المقدس المهدي و أحداث سنة الظهور، مجتبی السادة، بيروت: دارالخليج العربى، چاپ اول، ۱۴۲۱ق.
- فرائد فوائد الفكر فى الإمام المهدي المنتظر، مرعى بن يوسف حنبلى، قم: دارالكتاب الاسلامى، چاپ سوم، ۱۴۲۷ق.
- فرق الشيعة، حسن بن موسى نوبختى، تحقيق: محمدصادق بحرالعلوم، بيروت: دارالأضواء، چاپ دوم، ۱۴۰۴ق.
- قاموس الرجال، محمدتقى شوشترى، قم: جامعه مدرسين، چاپ دوم، ۱۴۱۰ق.
- قواعد توثيق راويان، محمدكاظم رحمان ستايش، قم: دارالحديث، چاپ اول، ۱۳۹۶ش.
- القول المختصر فى علامات المهدي المنتظر، احمد بن محمد ابن حجر، دمشق: دارالتقوى، چاپ اول، ۱۴۲۸ق.
- الكافي، محمد بن يعقوب كلينى، تحقيق: على اكبر غفارى، تهران: دارالكتب الإسلامية، چاپ چهارم، ۱۴۰۷ق.

- کمال السدين، محمد بن على صدوق، تحقيق: على اكبر غفارى، تهران: دارالكتب الاسلامية، چاپ دوم، ۱۳۵۹ش.
- كنز العمال، على بن حسام الدين متقى هندی، تصحيح: صفوة السقا، بيروت: مؤسسة الرسالة، چاپ پنجم، ۱۴۰۱ق.
- لسان العرب، محمد بن مكرم ابن منظور، بيروت: دارالفكر، چاپ سوم، ۱۴۲۳ق.
- متن و ترجمه غيبت نعمانى، محمد جواد غفارى، تهران: صدوق، چاپ اول، ۱۳۷۶ش.
- المحيط فى اللغة، اسماعيل ابن عباد، تحقيق: محمد حسن آل ياسين، بيروت: عالم الكتاب، چاپ اول، ۱۴۱۴ق.
- مسند الإمام أحمد بن حنبل، احمد بن محمد ابن حنبل، تحقيق: عبدالله بن عبدالمحسن، بيروت: مؤسسة الرسالة، چاپ اول، ۱۴۱۶ق.
- معجم أحاديث الإمام المهدي، على كوراني، قم: مسجد جمكران، چاپ دوم، ۱۴۲۸ق.
- المعجم الموضوعى لإحاديث الإمام المهدي، على كوراني، قم: دارالمعروف، چاپ ششم، ۱۴۳۶ق.
- معجم مقاييس اللغة، احمد ابن فارس، تحقيق: عبدالسلام محمد هارون، قم: مكتب الاعلام الاسلامى، چاپ اول، ۱۴۰۴ق.
- مغنى اللبيب، عبدالله بن يوسف ابن هشام، قم: مكتبة آية الله المرعشى النجفى، چاپ چهارم، ۱۴۱۰ق.
- مفردات الفاظ القرآن، حسين بن محمد راغب اصفهاني، بيروت: دارالقلم، چاپ اول، ۱۴۱۲ق.
- الملاحم و الفتن، على بن موسى ابن طاووس، قم: مؤسسة صاحب الامر، چاپ اول، ۱۴۱۶ق.
- الملاحم، احمد بن جعفر ابن منادى، تحقيق: عبدالكريم عقيلى، قم: دارالسيرة، چاپ اول، ۱۴۱۸ق.
- من لا يحضره الفقيه، محمد بن على صدوق، تحقيق: على اكبر غفارى، قم: جامعه مدرسین، چاپ دوم، ۱۴۱۳ق.
- المناقب، محمد بن على بن الحسين علوى، تحقيق: حسين موسوى بروجردى، قم: دليل ما، چاپ اول، ۱۴۲۸ق.

- منتخب الأنوار المضيئة في ذكر القوائم، على بن عبد الكريم نيلي نجفي، تحقيق: عبد اللطيف حسيني، قم: مطبعة الخيام، چاپ اول، ۱۳۶۰ ش.
- مهدي موعود، على دواني، تهران: اسلاميه، چاپ بيست و هشتم، ۱۳۷۸ ش.
- نهاية التقرير، حسين بروجردي، تحقيق: محمد فاضل لنكراني، قم: مركز فقهی ائمه اطهار، چاپ اول، ۱۴۲۰ ق.
- النهاية في غريب الحديث و الأثر، محمد بن مبارك ابن اثير، تحقيق: محمود محمد طناحي، قم: اسماعيليان، چاپ چهارم، ۱۳۶۷ ش.
- وقعة الطفّ، لوط بن يحيى ابى مخنف، تحقيق: محمد هادي يوسفى غروي، قم: جامعه مدرسين، چاپ سوم، ۱۴۱۷ ق.
- وقعة صفين، نصر بن مزاحم، تحقيق: عبدالسلام محمد هاورن، قم: مكتبة آية الله المرعشى النجفي، چاپ دوم، ۱۴۰۴ ق.
- يوم الخلاص في ظل القوائم المهدي، كامل سليمان، قم: دارالمجتبي، چاپ اول، ۱۴۲۷ ق.
- «بررسی و تحليل حوادث فتنه شام (سوريه) قبل از ظهور»، مصطفى اميرى، فصلنامه مشرق موعود، ش ۴۹، ۱۳۹۸ ش.
- «ضوابط فهم حديث در لسان اهل بيت»، مجيد معارف، فصلنامه تحقيقات علوم قرآن و حديث، ش ۱، ۱۳۸۳ ش.
- «مواجهه امام زمان با قوم يهود در عصر ظهور»، مسعود پورسيدآقايى، فصلنامه مشرق موعود، ش ۴۲، ۱۳۹۶ ش.
- «نقش ايرانيان در عصر ظهور»، مسعود پورسيدآقايى، فصلنامه پژوهش های مهدوى، ش ۲۵، ۱۳۹۷ ش.
- «نقش متون دينى در تبين معانى واژگان روايات»، مجيد كاظمى، فصلنامه علوم حديث، ش ۵۸، ۱۳۸۹ ش.
- نرم افزار جامع الأحاديث، مركز تحقيقات كامپيوتري علوم اسلامى نور.
- نرم افزار مهدويت، مركز تحقيقات كامپيوتري علوم اسلامى نور.
- نرم افزار مكتبة اهل البيت، مركز المصطفى لدراسات الاسلاميه.